

Ks. Jan Turkiel

ANTROPOLOGIA RDZ 1 - 4 W ŚWIETLE KSIĄG MĄDROŚCIOWYCH

„Pierwszym wejściem Boga w bezpośredni kontakt z ludzkością był akt stworzenia człowieka przedstawiony w Księdze Rodzaju”¹. Opis powstania człowieka jako dzieła Bożego przedstawiony jest tam w dwóch odmiennych wersjach, kapłańskiej (1,26 – 28) oraz jahwistycznej (2,7)². Naukę o tym doniosłym fakcie kontynuują autorzy natchnieni w całym Piśmie Świętym. W Starym Testamencie jedną z grup tworzą Księgi Mądrościowe³. Mówią one dwadzieścia osiem razy o fakcie stworzenia człowieka przez Boga⁴:

Job 10,8; 10,9; 31,15; 33,4; 33,6; 40,15;

Koh 7,29;

Mdr 2,36; 6,7; 9,2; 15,11;

Syr 4,6; 7,30; 15,14; 17,1; 17,3; 33,10; 33,13; 38,1; 38,12; 39,5; 47,8;

Ps 8,6; 86,9; 89,48; 95,6; 100,3; 119,73.

Zajmiemy się egzegezą teologiczną wyżej wymienionych tekstów. Zbadamy również opinie egzegetów na temat interesujących nas miejsc. Pomoże to nam ukazać w pełnym świetle myśl antropologiczną tych tekstów: fakt stworzenia człowieka przez Boga i konsekwencje etyczne tego faktu.

Na określenie stworzenia człowieka przez Boga autorzy natchnieni wyżej wymienionych miejsc używają określonych terminów, oto one:

Miejsce w Księdze	Czasownik określający człowieka	Fakt stworzenia
Job 10,8	⊂ <i>sb</i>	⊂ <i>śh</i>
Job 10,9	⊂ <i>śh</i>	
Job 31,15	⊂ <i>śh</i>	⊂ <i>śh</i>
Job 33,4	⊂ <i>śh</i>	
Job 33,6	<i>grs</i>	
Job 40,15	⊂ <i>śh</i>	
Koh 7,29	⊂ <i>śh</i>	
Ps 8,6	<i>hsr</i>	
Ps 86,9	⊂ <i>śh</i>	
Ps 89,48	<i>br</i> ⊃	

Ps 95,6	⊂ <i>śh</i>	
Ps 100,3	⊂ <i>śh</i>	
Ps 119,73	⊂ <i>śh</i>	
Mdr 2,23	κτιξω	Ποιεω
Mdr 6,7	Ποιεω	
Mdr 9,2	κατασκευαξω	
Mdr 15,19	Πλασσω	
Syr 4,6	Ποιεω	
Syr 7,30	Ποιεω	
Syr 15,14	Ποιεω	
Syr 17,1	κτιω	
Syr 17,3	Ποιεω	
Syr 33,10	κτιξω	
Syr 33,13	Ποιεω	
Syr 38,1	κτιξω	
Syr 38,12	κτιξω	
Syr 39,5	Ποιεω	
Syr 47,8	Ποιεω	

Omówmy teraz znaczenie wyżej wymienionych terminów, których autorzy natchnieni używają na określenie faktu stworzenia człowieka przez Boga Księgach Mądrościowych ST.

Bārā [⊃] - Ps 89,48⁵. Najprawdopodobniej czasownik ten wywodzi się od asyryjskiego *birîtu*. Oznacza on „pracę”, „aktywność”⁶. F. Zorell tłumaczy *bāra* [⊃] przez „czynić”, „robić”⁷.

Hsr - Ps 8,6 W. Gesenius tłumaczy ten rdzeń w najbliższym kontekście w sposób następujący: „du hasst ihm ein Weniges mangeln lassen, dass er nicht Elohim sei” (Ps 8,6 a)⁸. W takim zestawieniu *hsr*, „mangeln lassen”, można oddać przez „uczyniłeś”⁹.

⊂ *sb* - Job 10,8. Czasownik ten oznacza „ukształtować”, „uformować”¹⁰.

⊂ *śh* - Job 10,8; 10,9; 31,15 (2x); 33,4; 40,15; Koh 7,29; Ps 86,9; 95,6; 100,3; 119,73. E. Robinson wywodzi ten termin od *ešēbu*, co oznacza „czynić”, „robić”¹¹. F. Zorell tłumaczy podobnie *fecit*, *affecit*, *produxit*¹².

Qrs - Job 33,6. Komentatorzy oraz egzegeci nie są zgodni, jakie znaczenie ma to słowo. Niektórzy uważają, że oznacza ono „kształt gliny” (od akkadyjskiego *qarasu tita*)¹³. Inni sądzą, że termin *qrs* oznacza „uszczańić”¹⁴. Tłumacze jednak bardzo rzadko używają w Job 33,6 słowa „uszczańić” jako odpowiednika *qrs*¹⁵.

κατασκευαξω - Mdr 9,2. Nie jest to termin jednoznaczny. Może on oznaczać „przygotować”, „zbudować”, „zrobić”, „tworzyć”, „doprowadzić do stanu, w jakim coś powinno być”¹⁶. Za najbardziej prawdopodobne można przyjąć tłumaczenie tego słowa przez BT, która oddaje κατασκευαξω przez „stworzyć”¹⁷.

κτιξω - Mdr 2,23; Syr 17,1; 33,10; 38,1; 38,12. Termin ten jest bardzo często w LXX tłumaczeniem czasownika hebrajskiego *bārā* [⊃]¹⁸. Można przyjąć, że κτιξω oznacza „uczynić”, „dokonać”¹⁹

Πλασσω - Mdr 15,11. Słowo to można przetłumaczyć przez „utworzyć”, „ukształtować”, „formować” i „modelować”²⁰.

Ποιῶ - Mdr 2,23; 6,7; Syr 4,6; 7,30; 15,14; 17,3; 33,13; 39,5; 47,8. Podstawowe znaczenie tego terminu to „robić”, „stworzyć”, „wytworzyć”²¹.

Po omówieniu terminów, których autorzy natchnieni używają na określenie faktu stworzenia człowieka w Księgach Mądrościowych Starego Testamentu, prześledźmy teraz naukę o człowieku, stworzeniu Bożym, zawartą na kartach literatury sapiencjalnej Starego Testamentu.

Idea stworzenia człowieka przez Boga zawarta w Rdz 1,26 - 27; 2, 7 ma swoje odbicie w Księgach Mądrościowych Starego Testamentu. Syrach nawiązując do opisu Księgi Rodzaju (2,7), kiedy stwierdza: „Wszyscy ludzie są z gleby i z ziemi Adam został uczyniony” (Syr 33,10).

Tekst jest krytycznie pewny²². Zachował się także tekst hebrajski Syr 33,10 - (*wkll* ^{pr} *js mklly hmr wmn* ^{pr} *nwsr* ^{dm}²³).

Zestawiając obie wersje tekstu można zauważyć, że termin grecki *εδαφος*, czyli „grunt”, „ziemia”, „gleba”²⁴ jest w tym wypadku odpowiednikiem hebrajskiego *hmr*, który W. Gesenius tłumaczy przez „być czerwonym”²⁵. W rodzaju męskim *hmr* oznacza glinę używaną do wyrabiania cegieł. Termin ten może oznaczać też materię, z której zbudowane jest ciało człowieka²⁶. Tłumaczenia słowo *hmr* oddają najczęściej przez „głina”²⁷. Drugi człon Syr 33,10 w wersji LXX zawiera na określenie materii, z której jest zbudowany człowiek termin *γης* „ziemia”²⁸. Jest on oddany w hebrajskiej wersji Syracha 33,10 przez słowo ^{pr}, wywodzący się od asyryjskiego *epru*, „ziemia”, „proch”²⁹.

Czasownikiem na określenie faktu stworzenia człowieka w Syr 33,10 w wersji LXX jest *κτιζω*, co tekst hebrajski oddaje przez *jsr* „kształtować”, „formować”³⁰.

Termin *Λδαμ* występujący w Syr 33,10b, *κατεκ εκ γης εκτισθη Λδαμ* „I z ziemi został Adam uczyniony”, można uznać w wersji LXX za imię własne pierwszego człowieka stworzonego przez Boga (pisane z dużej litery). Natomiast w tekście hebrajskim Syr 33,10 ^{dm} oznacza „istotę z ziemi”, „istotę z roli”³¹. C. Westermann uważa, że ^{dm} oznacza „być czerwonym”. Użycie tego terminu wskazuje na podobieństwo między kolorem skóry i ziemi, a autor natchniony podkreśla przez użycie tego słowa związek człowieka z ziemią³². Termin ^{dm} w hebrajskiej wersji Syr 33,10 nie jest więc imieniem własnym, ale oznacza „ludzi” (liczba pojedyncza wzięta w znaczeniu liczby mnogiej)³³.

Jak widzimy Syr 33,10 mówiąc o stworzeniu człowieka przez Boga nawiązuje do Rdz 2,7. Wyraża przekonanie, że człowiek został powołany do istnienia przez Boga. Stwierdza fakt, że człowiek pochodzi z ziemi, że jest z ziemią gruntownie związany. Autor natchniony Syr 33,10 przekazuje prawdę o naturze człowieka stworzonego przez Boga. A. Eberharder uważa, że główną ideą Syr 33,10 jest myśl o całkowitej zależności człowieka od Stwórcy³⁴. Zależność ta istnieje od chwili stworzenia³⁵. Oba fakty i materialności i zależności człowieka od Boga wynikają z aktu stworzenia, o którym uczy Rdz 2,7³⁶ a Syr 33,10 naukę tę kontynuuje.

O ile w Syr 33,10 mowa jest wprost o stworzeniu człowieka przez Boga, to

w Job 40,15 autor natchniony mówiąc o tym fakcie posługuje się pewnym zestawieniem porównawczym: „(Patrz), oto *b^ehemot*, com go stworzył jak ciebie: żywi się trawą, podobnie jak trzoda !”. Tekst jest krytycznie pewny³⁷. Egzegeci mają jednak wiele problemów z ustaleniem, jakie zwierzę oznacza termin *b^ehēmôt*. N. H. Tur - Sinai krytykuje wszystkie opinie, które traktują *b^ehēmôt* jako zwierzę realnie istniejące³⁸. Uważa on, że jest to bestia mityczna podobnie jak Lewiatan wspomniany w Job 40,25³⁹. N. H. Tur - Sinai proponuje tłumaczyć w sposób następujący: „Patrz teraz na bestie, które zrobiłem z tobą. To wszystko będzie jadło trawę jak woły, a dla ciebie będzie za mięso”⁴⁰. Cz. Jakubiec uważa, że wyraz *b^ehēmôt* (dosł.: „bydło”, „większe zwierzęta”), to określenie, które można sprecyzować dopiero na podstawie opisu. Tłumaczy on termin *b^ehēmôt* przez „hipopotam”⁴¹.

Jaką myśl zawarł autor natchniony mówiąc o *b^ehēmôt*, którego Bóg stworzył jak Hioba (𐤀𐤁𐤏𐤁 - 𐤁𐤓𐤓𐤓𐤓𐤓, „com go stworzył jak ciebie (z tobą)”) (Job 40,15). Zdaniem egzegetów zwrot ten wskazuje na fakt stworzenia człowieka przez Boga, ale Hiob w takim zestawieniu jawi się jako doradca Boga⁴². Bóg jest Stwórcą wszystkiego, nawet sił pierwotnych (*b^ehēmôt*), które potem zwycięża. Hiob również jako stworzenie doświadcza stwórczej siły Boga, jego jednak pozycja jest uprzywilejowana. Człowiek w Job 40,15 jest jednym ze stworzeń, ale zarazem jest najdoskonalszym dziełem. Autor uczy o godności człowieka i jego wyjątkowej pozycji wśród bytów stworzonych (*b^ehēmôt*), które choć potężniejsze nie dorównują człowiekowi, najdoskonalszemu stworzeniu⁴³.

Fakt stworzenia człowieka przez Boga wyrażony w Syr 33,10 i Job 40,15 pojawi się jeszcze kilka razy w Księdze Hioba. Główny bohater Księgi, Hiob, w uroczystym oświadczeniu o swojej niewinności⁴⁴ powie: „Wszak Ten, który mnie stworzył⁴⁵, stworzył także jego, jeden nas ukształtował w łonie (naszych matek)” (Job 31,15).

Tekst jest krytycznie pewny⁴⁶. Na określenie stworzenia człowieka jest użyty dwukrotnie termin 𐤀𐤁𐤏𐤁⁴⁷.

Słowa wypowiedziane przez Hioba są wspaniałym powiązaniem faktu stworzenia człowieka w Księdze Rodzaju (Rdz 1,26 - 28; 2,7) z aktem zaistnienia każdego człowieka w łonie matki, którego naczelną przyczyną jest Bóg. Hiob wyraża przekonanie, że zaistnienie każdego człowieka, jego istnienie spoczywa w rękach Stwórcy⁴⁸. Niektórzy egzegeci uważają, że Job 31,15 jest implikacją doktryny uniwersalnego ojcostwa Boga, dzięki któremu wszyscy ludzie są dziećmi jednego Ojca⁴⁹. Związek, jaki jest ukazany w tej wypowiedzi pomiędzy Bogiem a każdym człowiekiem jest związkiem życia, który zaistniał w chwili stworzenia pierwszego człowieka i który trwa dzięki stwórczej ingerencji Boga przy zaistnieniu każdego człowieka.

Inny bohater Księgi Hioba, Elihu wyraża przekonanie, że Bóg jest Stwórcą nie tylko pierwszego człowieka: „mnie stworzył duch Boga i tchnienie Wszchemogącego dało mi życie”(Job 33,4).

Tekst wypowiedzi jest krytycznie pewny⁵⁰. Na określenie stworzenia człowieka użyty jest termin 𐤀𐤁𐤏𐤁. Przez użycie słowa *n^ešāmah*, „tchnienie”⁵¹

nawiązuje Elihu do Rdz 2,7, gdzie ożywienie pierwszego człowieka stworzonego przez Boga nastąpiło w ten sposób, że Bóg tchnął w niego *nišmat hajjī* m, „tchnienie życia”. Tak samo, stwierdza Elihu, Bóg przekazuje życie każdemu człowiekowi: *wnišmat šaddaj thhajjēnī* „tchnienie Wszechmocnego dało mi życie” (Job 33,4b), co według jego przekonania jest nowym aktem stwórczym: *rūah-ēl āšātēnī*, „mnie stworzył duch Boga” (Job 33,4a). Elihu szczyli się tym, że jest dziełem Boga⁵².

Dotychczasowe rozważania Ksiąg Mądrościowych ukazują człowieka jako dzieło Boga (Syr 33,10; Job 40,15). Z opisów stworzenia człowieka zawartych w analizowanych dotąd tekstach literatury sapiencjalnej wynika, że Bóg nie tylko powołał do istnienia pierwszych ludzi, ale że zaistnienie każdego człowieka jest dziełem Boga (Job 31,15; 33,4).

Autorzy natchnieni Ksiąg Mądrościowych wskazują jednak nie tylko na fakt zaistnienia człowieka jako dzieła Stwórcy. Człowiek powołany zostaje do wielkiej godności. Bóg bowiem już w chwili zaistnienia obdarza dzieło rąk swoich specjalnymi przymiotami. Autor Ps w 8 wierszu 6 powie: „Uczyniłeś go niewiele mniejszym od Boga, chwałą i czcią go uwieńczyłeś”. LXX tłumaczy zamiast *mē-ēlohīm*, „od Boga”, *Παρ ἀγγέλους* „od aniołów”⁵³. Na określenie stworzenia człowieka użyty jest termin *hšr*, „uczynił”.

Ps 8,6 wspaniale ilustruje wielkość i wspaniałość Boga, jego chwałę, która objawia się wspaniałością człowieka⁵⁴. Człowiek „z ziemi” *εκ γης* (Syr 33,10), a jednak człowiek - król, obdarzony „chwałą”, *kābôd*, „czcią”, *hādār*, pełen godności z woli i mocy Stwórcy⁵⁵. To wywyższenie człowieka, dzięki osobistej ingerencji Boga (*hāsar*, „uczyniłeś”), stawia człowieka w bezpośredniej bliskości Stwórcy, razem z istotami, które otaczają tron Najwyższego (1 Krl 22,19; Iz 6,3). Cała wspaniałość człowieka jest odbiciem boskiego majestatu⁵⁶.

Ps 8,6 to komentarz i pogłębienie nauki o stworzeniu człowieka zawartej w Rdz 1,26 - 27. Uwieńczenie człowieka „chwałą”, *kābôd*, „czcią”, *hādār*, wskazuje nam, na czym polega stworzenie człowieka na „obraz”, *selem* i „podobieństwo”, *dēmūt* Boże (Rdz 1, 26 - 27). Człowiek został stworzony, aby mieć udział w Boskiej chwale i wspaniałości⁵⁷. Człowiek choć drobny pyłek (Ps 8,5: *enôš*) w porównaniu z bezmiarem nieba (Ps, 8,4), jest obdarzony wspaniałymi przymiotami (Ps 8,6), które zapewniają mu główne miejsce wśród stworzeń. Podkreślają one bliskość i różnicę między Bogiem a człowiekiem w słowach: *wat-hassē rēhū mmē-at mē-ēlohīm*, „uczyniłeś go niewiele mniejszym od Boga” (Ps 8,6)⁵⁸.

Idea człowieka, stworzonego i obdarzonego specjalnymi przymiotami powraca w Syr 17,3: „Przyodział ich w moc podobną do swojej i uczynił ich na swój obraz”.

Tekst jest krytycznie pewny. W niektórych manuskryptach występuje tylko termin *εαυτους* zamiast *εαυτων*. Podobnie zamiast *αυτων* kodeksy Sanaicki i Aleksandryjski podają *εαυτων*⁵⁹. Nie odnaleziono do tej pory tekstu hebrajskiego Syr 17,3⁶⁰.

Niektórzy egzegeci utrzymują, że Syr 17,3 utrzymany jest w stylu Ps 8,6 a oba teksty stanowią odniesienie do Rdz 1,26 - 27⁶¹.

Należy jednak przyjąć, że Syr 17,3 wnosi pewne nowe elementy do zrozumienia wielkości człowieka jako dzieła Bożego i uzupełnia wypowiedź Ps 8,6. Ten ostatni mówi, że człowiek jest uwieńczony „chwałą”, *kābôd*, „czcią”, *hādār*. Syr 17,3 wnosi nowy element, który wskazuje na uprzywilejowane stanowisko człowieka wśród stworzeń.

Człowiek zostaje obdarzony „mocą” *ισχυς*. Natomiast określenie użyte w Ps 8,61: „uczyniłeś go niewiele mniejszym od Boga”, *wat^ehass^erêhū mm^e ∇ êlohîm*, Syr 17,3 odda przez ideę „obrazu Bożego”, *και κατ' εικονα αυτου εποιησεν αυτους* „i uczynił ich na swój obraz”. Jak widzimy Ps 8,6 oraz Syr 17,3 mówią o tym, jakimi wspaniałymi darami zostaje obdarzony człowiek - stworzenie Boże. „Chwała”, *kābôd*, „cześć”, *hādār* (Ps 8,6), „moc” *ισχυς* (Syr 17,3), uczynienie człowieka niewiele mniejszym od Boga (*mm^e ∇ at mē elohîm*) (Ps 8,6), na „obraz” *εικονα* Boży (Syr 17,3), to wszystko, jak słusznie wskazują egzegeci, podkreśla przynależność człowieka do Boga, bliski związek, jaki istnieje między Stwórcą a człowiekiem⁶². To wszystko daje człowiekowi uprzywilejowaną pozycję wśród stworzeń, aby z ramienia Boga mógł zarządzać powierzoną sobie ziemią.

Cóż jednak z tego, że człowiek zyska cały świat, wejdzie w specjalną, bliską (a zarazem daleką) relację z Bogiem. Księga Mądrości precyzuje, na czym polega wielkość człowieka stworzonego przez Boga: „Stworzył bowiem Bóg człowieka ku nieśmiertelności, uczynił go na obraz natury swojej” (Mdr 2,23).

Tekst jest krytycznie pewny. Występują tylko rozbieżności z terminem *αιδιότητος*. W tej chwili jednak przyjmuje się lekcję *ιδιοτητος* jako bardziej udokumentowaną⁶³. Na określenie faktu stworzenia człowieka użyte są dwa terminy *κτιξω*, *Ποιεω*.

Nie wchodząc w rozważania szersze nad terminem *αφθαρσια*, czy oznacza on „niezniszczalność” czy „nieśmiertelność”, przyjmijmy, że wskazuje on jakieś istnienie wyjątkowe, wskazówkę, pociechę dla sprawiedliwych, których czeka nagroda⁶⁴. Idąc za M. Filipiakiem będę tłumaczył *αφθαρσια* przez „nieśmiertelność”⁶⁵.

Księga Mądrości 2,23 wskazuje na przymiot nieśmiertelności człowieka, wynikający z faktu stworzenia go na „obraz” *εικονα* Boży. Człowiek otrzymał życie nieśmiertelne takie, jakie jest właściwe Bogu⁶⁶. Takie ujęcie wskazuje na doskonałość stworzenia⁶⁷.

W Mdr 2,23 zostaje dodana jeszcze jedna prawda o przymiotach, jakimi Bóg obdarza człowieka w akcie stworzenia. Człowiek niewiele mniejszy od Boga, uwieńczony chwałą, czcią, (Ps 8,6), obdarzony mocą, obraz Boga (Syr 17,3), jest nieśmiertelny (Mdr 2,23).

Ludzie stworzeni przez Boga (Syr 33,10; Job 40,15), obdarzeni specjalnymi przymiotami (Ps 8,6; Syr 17,3; Mdr 2,23), stają się specjalną Bożą własnością.

Psalmista wyrazi tę myśl na przykładzie narodu wybranego: „On sam nas stworzył, my jego własnością, jesteśmy jego ludem, owcami jego pastwiska” (Ps 100,3).

Tekst jest krytycznie pewny⁶⁸. Egzegeci uważają psalm 100 za hymn śpiewany w świątyni przez kapłanów, którzy zachęcają pielgrzymów, aby przeszli

przez bramy na dziedziniec wewnętrzny świątyni Jerozolimskiej⁶⁹. Wyznanie wiary: „On sam nas stworzył”, *hû^ᵀ - ^ᵀāšānû*, jest powodem do dumy. Izrael jest specjalną Bożą własnością. Relacja bliskiego związku między ludem a Bogiem wynika z faktu stworzenia. Stwórca jest jednak panem całego świata. Bóg jest Bogiem wszystkich ludzi, znakiem tego jest Izrael chwalcący Jahwe - Stwórcę w świątyni⁷⁰. Autor natchniony psalmu 100,3 wskazuje na podstawową relację wynikającą z faktu stworzenia: ludzie są własnością Boga.

Człowiek jednak pozostaje gruntownie związany z ziemią, pochodzi z ziemi (Rdz 2,7; 3,19), ma ją uprawiać, wróci do niej po śmierci⁷¹. Człowiek zdaje sobie sprawę z tego, że będzie kiedyś tym, czym był zanim Stwórca dał mu tchnienie życia - będzie ziemią⁷².

Takie refleksje, refleksje o znikomości ludzkiej, pojawiają się w literaturze sapiencjalnej Starego Testamentu, obok myśli o wielkiej godności człowieka jako dzieła Bożego.

W tym duchu utrzymana jest wypowiedź Ps 89,48: „Pomnij Panie, jak krótkie jest życie, I jak znikomymi stworzyłeś wszystkich synów ludzkich”⁷³.

Kruchość ludzkiego życia skłania psalmistę do pesymizmu⁷⁴. Zdaje on sobie sprawę, że człowiek jest stworzeniem, którego czas na ziemi jest ograniczony. Zdaje sobie sprawę, że Bóg stworzył ludzi znikomymi i śmiertelnymi i dlatego chce za krótkiego życia doświadczyć Bożej Łaski⁷⁵. Jest to tekst rozpacz z iskrą nadziei, że w krótkim życiu człowieka, Bóg jako Stwórca okaże miłosierdzie, dobrodziejstwo. Wyrazem wiary jest błaganie o powrót łaski Boga za życia ziemskiego. Życie bowiem jest krótkie i nikt nie może uciec od śmierci. Autor natchniony wierzy jednak, że Bóg odrestauruje królestwo Dawida, jest to bowiem zgodne z Bożą przysięgą⁷⁶.

Pogląd o człowieku stworzonym - jako istocie śmiertelnej, materialnej a zarazem całkowicie zależnej od Boga wraca również w wypowiedzi cierpiącego bohatera Księgi Hioba: „Twe ręce ukształtowały mnie i uczyniły całego, jaki jestem, i miałybyć mnie zniweczyć? Pomnij, że ulepiłeś mnie jako glinę, i chciałbyś znowu w proch mnie obrócić” (Job 10,8.9)⁷⁷.

W wypowiedzi tej Hiob zdaje sobie sprawę, że jako stworzenie jest w rękach Stwórcy. Bóg uczynił, ukształtował człowieka i może go zniweczyć, obrócić w proch⁷⁸. Stwierdzenie Hioba zawiera jednak nadzieję, Stwórca nie powinien niszczyć dzieła swoich rąk, które wykonał z taką starannością (10,8b. 9b). Jest Stwórcą, ma nieograniczoną wolę, ale czy musi to oznaczać, że Bóg jest Bogiem zniszczenia?⁷⁹ Człowiek to proch utkany z gliny, uformowany przez Boskiego rzeźbiarza, ale czy jedynym celem stworzenia jest jego unicestwienie?⁸⁰

Innym tekstem, który w sposób niemal klasyczny ukazuje, że człowiek gruntownie zostaje związany z ziemią jest Syr 17,1: „Pan stworzył z ziemi człowieka i znow go jej zwróci”⁸¹.

Tekst ten jest przejściem do „antropologii”, jaką autor natchniony rozwinię w Syr 17,2 - 14⁸². Człowiek zostaje stworzony jak wszystkie uprzednie dzieła⁸³. Naczelnym zadaniem Syr 17,1 jest wykazanie niedoskonałości materialnej człowieka, którego Bóg uczynił „z ziemi” *εκ γης*, „i znowu go jej zwróci”.

Z drugiej jednak strony Syr 17,1 podkreśla całkowitą zależność od Stwórcy, bez którego nic się nie dzieje. Człowiek, choć niedoskonały od strony materialnej „z ziemi”, *εκ γης*, wraca do niej, bo Pan „go jej zwróci”. To odróżnia człowieka od zwierząt, które są materialne jak każdy człowiek, ale wrócą do ziemi jakby mimochodem (Syr 16,30b).

Z dotychczasowej analizy Ksiąg Mądrościowych można wyciągnąć wniosek, że człowiek, dzieło Boga, jest najdoskonalszym stworzeniem. Jest jednak również jednym ze stworzeń. Istnieje ściśle powiązanie człowieka ze światem i świata z człowiekiem. Człowiek jest dogłębnie zależny od środowiska materialnego, ale także nie może rozwijać swojego człowieczeństwa bez wchodzenia w kontakt ze światem. Człowiek doskonali siebie samego działając w świecie i na świecie. W relacji człowiek - świat, główną rolę odgrywa człowiek, jest kimś kto poznaje i opanowuje świat, gdyż przekracza całą rzeczywistość, która go otacza. Ludzkość została przez Boga uprawniona oraz uzdolniona do dysponowania, przekształcania świata zgodnie z wolą Boga - Stwórcy (Rdz 1,28)⁸⁴.

Literaturze sapiencjalnej Starego Testamentu nie jest obca myśl o człowieku, stworzonym przez Boga, człowieku posiadającym mandat władania światem. Księga Mądrości powie: „i w Mądrości stworzyłeś człowieka by panował nad stworzeniami przez Ciebie uczynionymi”(Mdr 9,2).

Tekst jest krytycznie pewny. Tylko kodeks Synaicki, Aleksandryjski i Efrema mają lekcję *κατεσκευασας* zamiast *κατασκευασας*⁸⁵.

Egzegeci uważają, że zawarta w tej wypowiedzi myśl wskazuje na człowieka jako na pana stworzenia, pana całego świata⁸⁶. Świat, który Bóg stworzył, niebo, ziemia, oraz to wszystko, co się na nich znajduje, podlega władzy człowieka. Ludzie otrzymali od Stwórcy pozwolenie na działanie, dzięki któremu świat zostaje człowiekowi podporządkowany. Chodzi tu o kształtowanie otaczającej rzeczywistości, aby stawała się ona „coraz wygodniejszym mieszkaniem rodzaju ludzkiego”⁸⁷.

K. Romaniuk uważa, że: „Bóg daje człowiekowi już w dniu stworzenia potencjalną możliwość rządzenia. Wówczas chodziło o panowanie nad stworzeniami nierozumnymi (*κρισματα*) (Rdz 1,26 - 28; Ps 8,6 - 9; Syr 17,2 - 4). Autor zaś wyprowadza z tego miejsca niejako wszelką władzę królewską”⁸⁸.

Jak widzimy, pojawia się w nauce o człowieku w Księgach Mądrościowych człowiek nie tylko jako dzieło rąk Stwórcy, ale pojawia się człowiek, któremu przypada również władza nad światem, najwyższa, nieograniczona, królewska.

Powołanie człowieka do panowania nad całą rzeczywistością, wynikającą z faktu stworzenia zakłada odpowiedzialność za swe czyny. Człowiek jest jedynym stworzeniem, któremu Bóg daje nie tylko nakaz, aby czynił sobie ziemię poddaną, ale również daje pewne podstawowe prawa (przykazania), aby człowiek mógł swoją misję na ziemi, misję mandatariusza Bożego dobrze wypełnić. Ludzie stają się odpowiedzialni za realizację powierzonego im zadania.

Charakterystycznym jest również, że od samego początku istnienia człowieka została przewidziana możliwość odmowy, odwrócenia się człowieka od tego, co Bóg nakazuje, przykazuje⁸⁹.

Człowiek stworzony, który ma panować nad światem (Mdr 9,2) jest zdolny odpowiedzieć na Boże przykazania realizując je, ale może też odrzucić to, czym Bóg chce pomóc człowiekowi w wypełnianiu jego misji na świecie.

Człowiek może prosić Boga, aby pomógł mu być odpowiedzialny za świat, przez realizację tego, co zawarte jest w przykazaniach.

Psalmista powołujący się na fakt stworzenia człowieka modli się o to, by spełniane obowiązki były zgodne z wolą Boga: "Twe ręce mnie uczyniły i postawiły:⁹⁰ obdarz mnie mądrością bym się nauczył Twoich przykazań" (Ps 119,73).

Tekst jest krytycznie pewny⁹¹. Na określenie faktu stworzenia człowieka użyty jest termin \supset śh.

Autor natchniony w modlitwie wyraża pełne ufności przekonanie, że Bóg nie zostawi swojego stworzenia bez opieki, obdarzy mądrością. Człowiek choć grzeszny może modlić się o łaskę powrotu do Boga. Bóg może obdarzyć swoje stworzenie mądrością, aby poznało wolę Stwórcy⁹².

Należy zauważyć, że wypełnianie przykazań, dobre spełnianie swoich obowiązków, staje się możliwe dzięki Bożej pomocy. Bóg, który obdarza mądrością, w przekonaniu psalmisty staje się nauczycielem tych wartości, które człowiekowi są niezbędne w jego misji panowania nad światem (Mdr 9,2).

Autor natchniony w swojej wypowiedzi wskazuje na wartość, która w doktrynie ksiąg Starego Testamentu, szczególnie w Księgach Mądrościowych, jest przewodnikiem całego postępowania ludzkiego. Tą wartością jest mądrość (w tym psalmie określana terminem *binah*), która w odniesieniu do człowieka określa umiejętność rozpoznawania, co w danej sytuacji dobre, a co złe (Prz 3,5; 16,16; Job 20,3; 34,16)⁹³. O taką mądrość z głęboką wiarą, że zostanie wysłuchany, prosi człowiek (psalmista) swojego Stwórcę.

Człowiek stworzony przez Boga (Syr 33,10; Job 40,15), obdarzony specjalnymi przymiotami, które zapewniają mu główne miejsce wśród stworzeń, władzę nad światem (Ps 8,6; Mdr 2,23; Syr 17,3), obdarzony mądrością przez Boga, aby mógł nauczyć się jego przykazań (tego co dobre i złe) (Ps 119,73) - tenże człowiek został obdarzony przez Boga według Syr 15,14 wolnością wyboru⁹⁴: „On na początku stworzył człowieka i zostawił go własnej mocy rozstrzygnięcia”⁹⁵.

Syr 15,14 stwierdza, że już w konkretnym momencie, który nie jest abstrakcją, a który Syrach nazywa „na początku”, εξ αρχης, od chwili stworzenia, Bóg zdecydował o tym, że człowiek może decydować o swoim losie, może decydować o wyborze drogi życia⁹⁶. Stoi przed nim droga prawych⁹⁷ (będzie wtedy prosił o mądrość, aby nauczyć się przykazań, Ps 119,73), albo droga zła⁹⁸.

Jedynie człowiek, pomiędzy wszystkimi stworzonymi istotami materialnego wszechświata został obdarzony przez Boga tak wielkim darem, jakim jest wolność. Świadczy to o wielkiej godności człowieka, którą powinien on realizować i pogłębiać we własnym życiu.

Wiemy z dotychczasowych analiz tekstów Ksiąg Mądrościowych Starego Testamentu, jak wielkie rzeczy uczynił Bóg swojemu stworzeniu, jakim jest

człowiek. Uczynił go niewiele mniejszym od Boga, obdarzył chwałą, czią, mocą (Ps 8,6; Syr 17,3), nieśmiertelnością (Mdr 2,23). Chce, aby człowiek był królem świata (Mdr 9,2), obdarzył go rozumem, aby uczył się przykazań, które pomogą zrealizować zaszczytną misję współwładcy świata (Ps 119,73). Zostawił mu wolny wybór drogi życia (Syr 15,14). Cóż z tymi wspaniałymi darami, jakimi są: wspaniałość człowieczeństwa, świat, który leży u stóp człowieka i wolność robią ludzie ?

Odpowiedź na postawione wyżej pytanie przynosi Kohelet: „Zobacz ja odkryłem tylko to, że Bóg uczynił ludzi prawymi, lecz oni szukają rozlicznych wybiegów” (Koh 7,29).

Tekst jest krytycznie pewny⁹⁹. Kohelet odkrywa w swoich badaniach istotną równość wszystkich ludzi. Bóg w chwili stwarzania człowieka, obdarza każdego tymi samymi właściwościami umysłu i serca. Wszyscy ludzie są jednakowo prawi (*jāšār*), od chwili stworzenia. Wolą Boga jest, aby ludzie sami byli odpowiedzialni za swoje szczęście (Syr 15,14) : „i zostawił ich własnej mocy rozstrzygania” (*καὶ ἀφηκεν αὐτον εν χειρι διαβολιου αὐτου*). Ludzie jednakowo prawi (*jāšār*) zamiast zachować porządek ustanowiony przez Boga - „szukają rozlicznych wybiegów”, *biq^ešû hišš^ebōnôt rabîm* (Koh 7,29 c)¹⁰⁰.

Bardzo ciekawie Koh 7,29 uzupełnia myśl Syr 15,14. W zestawieniu wygląda to następująco :

Syr 15,14	Koh 7,29
„On na początku stworzył człowieka i zostawił go własnej mocy rozstrzygania”	„... uczynił ludzi jednakowo prawymi lecz oni szukają rozlicznych wybiegów”.

Takie zestawienie wyraźnie odpowiada nam na pytanie, które postawiliśmy: co uczyni człowiek, stworzony przez Boga, niewiele mniejszy od Boga, obdarzony chwałą, czią, mocą (Ps 8,6; Syr 17,3), stworzony ku nieśmiertelności (Mdr 2,23), ku panowaniu nad światem (Mdr 9,2), człowiek, którego Bóg może obdarzyć mądrością, aby poznał co dobre a co złe (Ps 119,73), człowiek obdarzony wolnością wyboru (Syr 15,14) ? Tak ukształtowany człowiek, wspaniałe dzieło - będzie szukał „rozlicznych wybiegów”, *kišš^ebōnôt rabim* (Koh 7,29c). Kohelet nie pyta, dlaczego tak się dzieje ? On szukał i odkrył : podłość i niegodziwość człowieka. I być może jest zdziwiony wynikiem odkrycia, przecież: *ś sâh hâ ᵐ ēlōhîm ᵐ et-hâ ᵐ ādām jāšār*, „Bóg uczynił ludzi prawymi” (Koh 7,29b) ? Ludzie powinni umieć określać się w sprawiedliwości. Czyżby przeszkadzała im w tym natura, która nie potrafi korzystać z daru „własnej mocy rozstrzygania” (Syr 15,14) ? Natura, która szuka „rozlicznych wybiegów”, *hišš^ebonot rabim* (Koh 7,29c) ?¹⁰¹. Kohelet na to pytanie nie odpowiada.

Powszechne w Starym Testamencie jest przekonanie, że Bóg jest sprawiedliwy: za dobro wynagradza, za zło karze (Jr 11,10; 17,10; Iz 66,16; Ps 94,2 i inne)¹⁰². Do sądu Bożego nawiązuje wiele tekstów Biblii¹⁰³. W medytacjach Ksiąg Mądrościowych pojawia się również stwierdzenie, że każdy człowiek otrzyma kiedyś to, na co zasłużył¹⁰⁴.

Losy ludzkie mogą iść różnymi drogami. Ludzie choć stworzeni przez Boga prawymi mogą szukać rozlicznych wybiegów (Koh 7,29), ale nie powinni zapomnieć, że Stwórca powoła ich na sąd. Przekonanie o tym wyraża Syr 33,13: „Jak glina w ręku garncarza, który ją kształtuje według swego upodobania, tak ludzie w ręku Tego, który ich stworzył i odda im według swego sądu”¹⁰⁵.

Z wypowiedzi Syracha wynika wyraźnie, że człowiek, niezależnie od tego jak będzie postępował, pozostaje w rękach Stwórcy. Bóg ostatecznie będzie sądził człowieka z jego misji na ziemi¹⁰⁶. Stwórca osądzi postępowanie ludzi, którzy uczynieni zostali niewiele mniejszymi od Boga, obdarzeni chwałą i cziłą, mocą, nieśmiertelnością. Zostali stworzeni by władać całą ziemią. Zostali stworzeni do wolności, a szukają rozlicznych wybiegów.

Mówiąc o człowieku stworzonym przez Boga nie można zapominać, że człowiek nie jest samotną wyspą. Cały Stary Testament świadczy, że nikt nie może rozwijać się bez drugiego człowieka, oraz że zadaniem jednostki jest odpowiedzialność za los innych.

Tak pojęte powołanie człowieka wobec innych ludzi wynika z potrzeb samego człowieka, który jest zdolny i skłonny do nawiązywania kontaktów międzyludzkich. Człowiek, który by wyrzekł się kontaktów z ludźmi, którzy potrzebują jego pomocy, skazuje się na zahamowanie rozwoju swojej osobowości¹⁰⁷.

Bóg, Stwórca człowieka, wskazał na podstawowe prawo, które powinno leżeć u podstaw kontaktów międzyludzkich. Tym prawem jest miłość bliźniego (Kpł 19,17 - 18; Pwt 10,19)¹⁰⁸.

W literaturze dydaktycznej istnieją również napomnienia, wskazania, ujmowane w kategoriach uniwersalnych, odnoszące się do codziennych problemów życia wspólnego¹⁰⁹. Przed niebezpieczeństwem dominacji człowieka nad człowiekiem chce uchronić ludzi autor natchniony (Mdr 6,7): „A Pan wszystkiego nie będzie miał względów na osobę ani się nie ulęknie wielkości bo on stworzył małego i wielkiego i podobnie troszczy się o wszystkich”¹¹⁰.

Przed Bogiem, przed władcą wszystkiego i wszystkich nie ma ludzi małych, nie ma ludzi wielkich, nie ma królów, nie ma niewolników¹¹¹. Stwórca, który równo troszczy się o wszystkich, jednakowo wszystkich traktuje, przypomina, że z faktu stworzenia wynika równa godność wszystkich ludzi¹¹².

Tekst Mdr 6,7 jest przestrożą dla wielkich tego świata, aby nie wykorzystywali władzy i związanych z nią możliwości do gnębienia tych, którzy są maluczkimi tego świata. Bóg stworzył człowieka. Jest król człowiekiem, jest też nim i niewolnik. Człowieczeństwo otrzymane w chwili stworzenia równa wszystkich ludzi - nie wolno o tym zapomnieć, nie może jeden dominować nad drugim, bo Pan nie ulęknie się wielkości wydumanej przez ludzi, która służy do gnębienia tych, którzy uznani zostaną za przedmiot ujarzmiania¹¹³.

O równości wszystkich ludzi wynikającej z faktu stworzenia zaświadcza również Księga Hioba. Elihu, który wyjaśnia powód cierpienia bohaterowi księgi, powie: „Oto obaj jesteśmy równi wobec Boga, ja także z gliny jestem ulepiony”¹¹⁴ (Job 33,6).

Tekst w sposób wyraźny wskazuje na równość wszystkich ludzi wynikającą z faktu stworzenia. Elihu jest wobec Boga taki sam jak Hiob, obaj bowiem zostali w ten sam sposób stworzeni. Cz. Jakubiec uważa na podstawie takiej analizy, że: „Hiob dorównywa Elihu tylko pod tym względem, iż obaj są śmiertelni”¹¹⁵. Należy jednak przypuszczać, że Elihu chce wyrazić w swym stwierdzeniu też inną myśl. Hiob jest zniszczony przez cierpienie fizyczne i duchowe (Job 30,28 - 31). Trawi go gorączka spowodowana chorobą: „Czarna jest cała moja skóra, a koście me spalone z żaru, *‘ôrî šāhar mē ‘ālāj wē ‘asēmî - hārāh minnî - hōreb* (30,30). Jest cieniem człowieka, który nadaremno wzywa pomocy: „Wśród zgromadzonych wzywam pomocy”, *qam’tî baqā hāl ‘āšawē‘a* (30,18b). Świadkiem tego jest Elihu, zdrowy, pewny siebie (Job 32,1 - 11). Trudno w takim zestawieniu dopatrywać się równości obu mężów, trudno równać cierpiącego ze zdrowym, słabego z pełnym sił. A jednak Elihu powie: *hēn - ‘ānî k’fika lā‘ēl* ”Oto obaj jesteśmy równi wobec Boga” (33,6a). Człowiek może cierpieć, może być wrakiem, który czeka tylko na śmierć. Takim jest Hiob (30,16 - 19), a jednak pozostaje na równi ze zdrowym, młodym człowiekiem (Elihu), który wyjaśnia ów paradoks: „ja także z gliny jestem ulepiony” (33,6b). A więc fakt stworzenia człowieka przez Boga czyni ludzi równymi. Może dotknąć człowieka cierpienie nie jest przez to gorszym od człowieka zdrowego, pełnego sił (33,6). Może zostać wielkim, a mimo to będzie równy maluczkemu - bo wszyscy są stworzeni przez Boga „On stworzył małego i wielkiego” (Mdr 6,7).

Z faktu stworzenia człowieka według Ksiąg Mądrościowych wynika nie tylko równość wszystkich ludzi (Mdr 6,7; Job 33,6). Człowiek - stworzenie Boże ma również „czynić sobie ziemię poddaną”, to znaczy nie tylko udoskonalać siebie, ale także służyć wspólnocie ludzkiej¹¹⁶.

Tym, którzy w sposób szczególny pomagają ludziom są lekarze. Są oni powołani, aby nieść dobro przez swoją posługę. Ludzie których dotknie choroba powinni korzystać z pomocy lekarza. Syr 38,12 zawiera taką wskazówkę „Potem sprowadź lekarza, bo jego też stworzył Pan, nie odsuwaj się od niego, albowiem jest ci on potrzebny”¹¹⁷.

Człowiek chory powinien korzystać z pomocy lekarza. Nie powinien odsuwać się od kogoś, kto ma pomagać w cierpieniach, ponieważ lekarz *γαρ εκτισεν κυριος*, „też stworzył Pan”, tak jak człowieka chorego. Nie można odsuwać się od lekarza, jest on potrzebny ludziom chorym - taki jest bowiem zamiar Stwórcy.

Elihu w Job 33,6 powie że wszyscy ludzie, tak chorzy (Hiob) jak zdrowi (Elihu), ponieważ zostali stworzeni przez Boga, są równi wobec siebie i wobec Stwórcy.

W Syr 38,12 chorego i lekarza stworzył Pan, ale relacja wynikająca ze stworzenia nie zakłada ich równości - lekarz jest potrzebny aby leczyć, aby pomagać, człowiek chory ma korzystać z pomocy i nie odwracać się od tego, który pomoc nieść może, a który jest stworzony przez Boga.

Syr 38,1 rozwinięciem myśli o wzajemnej relacji człowieka i chorego i lekarza : „Czczij lekarza czcią należną z powodu jego posług albowiem i jego stworzył Pan”¹¹⁸.

Jeżeli uznamy, że Syr 38,1 oraz 38,12 uzupełniają się wzajemnie (poruszają ten sam temat), to można powiedzieć, że człowiek powinien korzystać z pomocy lekarza, do czego zachęca Syr 38,12 („i nie odsuwaj się od niego”, και μη αποστητω σου bo zarówno chory jak i lekarz są stworzeni przez Boga) „bo jego też stworzył Pan” και γαρ αυτον εκτισεν κυριος). Za taką jednak usługę należy się lekarzowi cześć i o tym mówi Syr 38,1 : τινα ιατρον „zczcij lekarza”. Oddając cześć lekarzowi oddajemy cześć Bogu, ponieważ on jest Stwórcą lekarza : και γαρ αυτον εκτεσεν κυριος „albowiem jego też stworzył Pan” (Syr 38,1). Lekarz dobrze realizując swoją misję na ziemi, lecząc ludzi spełnia tylko swoje podstawowe posłannictwo, którym obdarzył go Stwórca. Rozumiemy teraz, dlaczego z posługi lekarza nie tylko trzeba korzystać (38,12), ale również trzeba lekarza czcić (38,1), czcząc bowiem lekarza oddajemy cześć Bogu - Stwórcy wszystkiego, który objawia się przez dzieła rąk swoich stworzeń¹¹⁹. Syr 38,1.12 mówi, że zamiarem Boga jest, aby ludzie przez niego stworzeni do niesienia pomocy innym (lekarze), dobrze wypełniali swoją misję na ziemi, aby za to dobro byli poważani i czczeni. Stają się w ten sposób kapłanami, którzy prowadzą innych do Boga. Ludzie bowiem korzystając z pomocy lekarza, czcząc lekarza korzystają z pomocy Boga, czczą Boga, który lekarza stworzył. Syr 38,1.12 ukazuje na przykładzie lekarza misję człowieka stworzonego. Powinien on nieść pomoc innym, będzie za to czczony nie tylko człowiek, ale i Bóg Stwórca.

Szczęście człowieka zależy od zachowania porządku ustanowionego przez Boga. Jednym z elementów tego porządku, jak wykazaliśmy poprzednio, jest fakt stworzenia lekarza i powołania go do niesienia pomocy innym ludziom. Ludzie potrzebujący będą z tego, że ktoś może im taką pomoc zapewnić, korzystali (relacja lekarz - chory Syr 38,1.12). Będą korzystali z tego, że są ludzie przeznaczeni już od chwili stworzenia do niesienia pomocy innym.

Ludźmi, którym w sposób szczególny należy pomagać są biedacy. Syrach wzywa więc, aby nie przechodzić obok człowieka biednego obojętnie : „Synu, nie odmawiaj biedakowi rzeczy niezbędnych do życia” (4,1a). Dlaczego zaś nie można odmawiać biedakowi rzeczy niezbędnych do życia powie Syrach w 4,6 : „Gdy bowiem przeklnie cię w gorzkości duszy Ten co go stworzył, wysłucha jego życzenia”¹²⁰.

Człowiek potrzebujący pomocy (biedak Syr 4,1a), któremu nie udzielono środków niezbędnych do życia, będzie zwracał się do Stwórcy, przeklinając w „gorzkości duszy” (4,6a) ludzi, którzy pomoc nieść powinni. Syrach stwierdza, że Stwórca wysłucha tego głosu rozpaczy „Ten, co go stworzył, wysłucha jego życzenia” (4,6b). Nie można więc okazywać pogardy biedakowi, ponieważ jego też stworzył Bóg, tak samo jak człowieka, który pomoc nieść może (lekarz Syr 38,1.12). Trzeba biedakowi okazać miłosierdzie, ponieważ Bóg

Stwórca wysłucha głosu przekleństwa człowieka pozostawionego bez pomocy¹²¹.

Można stwierdzić na podstawie dotychczasowych rozważań, że Księgi Mądrościowe nie tylko uczą o fakcie stworzenia człowieka, mówią również o tym, że fakt stworzenia ma określony wpływ na funkcję społeczną człowieka¹²².

Księgi Mądrościowe wskazują na fakt, że ludzie - stworzeni przez Boga rozwijają się we wspólnocie. Literatura sapiencjalna uczy o pewnych prawdach, które pomiędzy ludźmi powinny obowiązywać :

– wszyscy ludzie są równi godnością. Równość ta wynika z faktu stworzenia, bo Bóg „stworzył małego i wielkiego”, μικρον και μεγαλν εποιησεν, (Mdr 6,7; Prz 22,2). Człowiek, który jest zniszczony przez chorobę, cierpienie (Hiob), nie może być uważany za gorszego od człowieka pełnosprawnego, zdrowego, pełnego sił. Elihu powie : „Oto obaj jesteśmy równi wobec Boga, ja także z gliny jestem ulepiony”, *hen - ʔāmî kʿfîkâ lāʔēl mēhōmer qōrasʿtî gam - ʔāmî* (Job 33,6). Świadczy on tą wypowiedzią o równej godności wszystkich ludzi wynikającej z faktu stworzenia,

– człowiek stworzony przez Boga, powołany jest do niesienia pomocy ludziom tego potrzebującym. Lekarz, którego stworzył Pan ma służyć ludziom. Ludzie zaś, z tej pomocy powinni korzystać. Ludzie powinni również wyrazić wdzięczność lekarzowi, która będzie wdzięcznością wobec Boga, który lekarza stworzył (38,1.12),

– człowiek potrzebujący (biedak), dlatego, że jest stworzony przez Boga powinien doświadczyć pomocy tych, którzy mogą mu jej udzielić : „Synu, nie odmawiaj biedakowi rzeczy niezbędnych do życia” (Syr 4,1a), bowiem ludzie przechodząc obojętnie wobec człowieka potrzebującego pomocy narażają się na gniew ze strony Stwórcy : „Gdy bowiem przeklnie cię w gorzkości duszy, Ten co go stworzył wysłucha jego życzenia (Syr 4,6).

M. Filipiak w zarysie antropologii biblijnej Starego Testamentu zwrócił uwagę na wymowę teologiczną funkcji społecznej człowieka. Mianowicie, z relacji o stworzeniu człowieka wynika, że jest on jedyną istotą na ziemi zdolną do dialogu z Bogiem. Bóg mówi do człowieka przez Słowa i Czyny. Odpowiedź człowieka na Bożą inicjatywę dialogu ma stanowić „całe istnienie i cała działalność człowieka na rzecz świata i ludzkości. W stosunku człowieka do świata i do innych ludzi jest wewnętrznie zawarta jego relacja do Boga”¹²³.

W ujęciu Ksiąg Mądrościowych, relacja człowieka do Boga, polegająca na wypełnianiu przez niego swojej misji wobec świata i ludzkości, nie wypełnia całości związków człowieka z Bogiem¹²⁴.

Księga Mądrości mówiąc o przewrotności tych, którzy tworzą idole (15,7 - 9), daje wskazówkę jaka powinna być podstawowa relacja człowieka do Boga. Według autora natchnionego są ludzie, którzy czczą bóstwa. Pokładają oni nadzieję w tym, co pomóc nie może, oddają cześć bożkom, które wykonał rzemieślnik z tego samego materiału, z którego lepi się naczynia. Zarówno ludzie oddający cześć tym twórcom rąk, jak i tworzący je, godni są pogardy. Przyczyną zaś pogaństwa jest oddawanie czci bożkom i nie poznanie prawdziwego Boga. Mdr 15,11 powie o człowieku, który czyni idole¹²⁵: „Nie poznał bowiem Tego, który go utworzył i (który) tchnął weń działającą duszę i napełnił go duchem życia”¹²⁶.

Powodem lepienia idolów jest to, że człowiek nie chce poznać swojego Stwórcy, który uformował człowieka, tchnął weń działającą duszę, nappełnił go duchem życia¹²⁷. Do obowiązków człowieka należy poznanie objawiającego się przez fakt stworzenia człowieka, Boga. Godnym potępienia jest ten, który nie robi nic aby poznać swojego Stwórcę. Prowadzi to bowiem na bezdroża bałwochwalstwa, które przynosi człowiekowi straszliwe szkody $\sigma\text{Ποδός η καρδία αυτου, και γης ευτελεστεγα η ελπις αυτου, πελου τε ατιμοτεγος ο βιος}$. „Popiołem serce jego, a nadzieja jego bardziej znikoma od pyłu, a życie jego podlejsze niż glina” (Mdr 15,10). Ludzie nie poznający Stwórcy, tworzący idole, czynią siebie godnymi politowania, nieszczęśliwymi. Z Mdr 15,1 wynika, że Bóg już od chwili stworzenia uzdolnił człowieka do poznania Go. Zadaniem człowieka jest poznać Stwórcę, albowiem Bóg wchodzi w związek z człowiekiem już przez akt stworzenia. Człowiek ma „Tego który go stworzył” poznać, aby dialog Boga z człowiekiem mógł być kontynuowany. Nie można bowiem prowadzić w pełni dialogu z kimś, kogo się nie zna. Nie poznanie Stwórcy prowadzi do oddawania się zgubnej idolatrii, do odejścia od Boga.

Izraelici potrafili oprzeć się pokusie bałwochwalstwa, wiedzieli bowiem, że „poznanie Ciebie (Boga) jest pełnią sprawiedliwości $\epsilon\pi\sigma\tau\alpha\sigma\delta\alpha\iota\ \sigma\epsilon\ \omicron\lambda\omicron\kappa\lambda\eta\gamma\omicron\varsigma\ \delta\upsilon\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\upsilon\mu\eta$ ” (Mdr 15,3a). K. Romaniuk sądzi, że : „Chodzi w tym wypadku nie tylko o czyste poznanie Boga, lecz także o czynną afirmację tego, czym Bóg jest i czego od ludzi się domaga”¹²⁸. Ważnym jest w tym stwierdzeniu, że w odróżnieniu od bałwochalców są ludzie, którzy chcą poznać Boga, nie dają się uwieść posągom. Poznanemu Stwórcy, który daje się poznać, należyna jest chwała i cześć ze strony człowieka.

Stary Testament wymienia różne motywy wielbienia Boga. Należą do nich : czyny Jahwe, które ratują swój lud (Wj 15,1 - 21; 2 Sm 22; Jr 12,4 - 5), świadomość własnej niewystarczalności (Job 42,1 - 6), uczucie wdzięczności za pomoc Bożą w różnych sytuacjach (Rdz 24,48). Ps 8 odkrywa prawdę, że człowiek, który odkrywa swoją wyższość nad światem powinien za to wielbić Boga¹²⁹. Poza Ps 8 przeznaczenie ludzi do oddawania chwały Bogu wypowiadają inne hymny Psalterza. Autor natchniony Ps 95,6 powie: $b\bar{o}\supset\hat{u}\ ni\check{s}^e\ tsh\check{a}w\check{e}h\ w^{\epsilon}nik^{\epsilon}r\bar{a}\supset\bar{a}h\ nibb^{\epsilon}r^{\epsilon}k\bar{a}h\ lip^{\epsilon}n\acute{e}-j^{\epsilon}hwah\ \supset\bar{o}\check{s}\acute{e}n\hat{u}$ „Wejdźcie, uwielbiajmy, padnijmy na twarze, i zegnijmy kolana przed Jahwe, który nas stworzył”¹³⁰.

Bóg w tym wezwaniu jawi się nie tylko jako Stwórca narodu wybranego (który czyni swoją własnością : Wj 19,5). Jahwe jest Stwórcą wszystkich ludzi i o tym należy pamiętać analizując Ps 95,6¹³¹. W hymnie tym autor stwierdza, że człowiek ma stanąć z postawą modlitwy, uwielbienia przed Pasterzem Izraela, Stwórcą świata, ludzi i narodu¹³². Literatura sapiencjalna wskazuje na bardzo ważny motyw uwielbienia Boga, jest nim fakt, że Jahwe jest Stwórcą wszystkich ludzi¹³³. Ps 95,6 można potraktować jako wezwanie do Izraela (narodu), aby oddał cześć swemu Stwórcy w świątyni Jerozolimskiej.

Ps 86,9 mówi, że nie tylko Naród Wybrany, ale wszystkie narody będą wielbiły swego Stwórcę $k\bar{o}l-g\bar{o}j\bar{i}m\ \supset\check{a}ser\ \supset\bar{a}\check{s}\hat{i}ta\ j\bar{a}b\hat{o}\supset\hat{u}\ w^{\epsilon}j\check{i}\check{s}^{\epsilon}tah\check{a}w\hat{u}\ l^{\epsilon}f\bar{a}nejk\bar{a}\ \supset\check{a}d\bar{o}n\acute{a}j\ w\check{i}kab^{\epsilon}d\hat{u}\ li\check{s}^{\epsilon}mek\bar{a}$ „Przyjdą wszystkie ludy, które stworzyłeś, i Tobie, Panie, pokłon oddadzą, i będą sławiły Twe imię”¹³⁴.

Ps 86 należy do lamentacji jednostki¹³⁵. W trakcie modlitwy ufności w pomoc Bożą w ciężkim położeniu, człowiek, który jest związany z Bogiem szczególnym węzłem przymierza (hasid : w.2)¹³⁶, wyraża przekonanie, że Bogu Stwórcy będzie oddawana najwyższa cześć przez „wszystkie ludy”, *kāl-goffîm* (w. 9). Autor natchniony tym stwierdzeniem rzuca nie tylko światło na eschatologiczną przyszłość, kiedy Bóg będzie czczony przez wszystkie narody, przez wszystkich ludzi, wyraża również przekonanie, że wszyscy ludzie, jako, że są stworzeni przez Boga mają wielbić swego Stwórcę. Motyw uniwersalnego chwaleń Boga jest bowiem zawarty w samej naturze człowieka¹³⁷.

Funkcja teologiczna człowieka, jego związek z Bogiem wynikający z faktu stworzenia, nie wyczerpuje się jednak na poznaniu Boga (Mdr 15,11), na wielbieniu Stwórcy (Ps 95,6; 86,9). Człowiek powinien zwracać się do Stwórcy we wszystkich okolicznościach swojego życia.

W Syr 39,1 - 11 mowa jest o człowieku : „co duszę swoją przykłada do rozważania Prawa Najwyższego” *την ψυχήν αυτού και διανουμένου εν νομῶ ψιστου* (39,1). Spośród wielu warunków, jakie wymienia Syrach, a które trzeba spełnić, aby wysiłki człowieka chcącego pojąć Prawa Najwyższego nie pozostały bezowocne (39,1 - 5), jest i taki : „Postara się pilnie, by od samego rana zwrócić się do Pana, który go stworzył, i przed Najwyższego zanieś swą prośbę. Otworzy usta swe w modlitwie i błagać będzie za swoje grzechy”(Syr 39,5)¹³⁸.

Według Syr 39,5 człowiek nie tylko powinien oddać Bogu chwałę (Ps 95,6; 86,9) - jest on powołany do zażyłości ze swoim Stwórcą. Już od samego rana powinien zwrócić się „do Pana, który go stworzył”, *προσ κυριον τον ποιησαντα αυτον* (Syr 39,5). Do Stwórcy powinien zanosić prośby, modlitwy, błagania o wybaczenie popełnionych grzechów: *και περι των αμαρτιων αυτον δεηθησεται* „i błagać będzie za swoje grzechy” (Syr 39,5)¹³⁹. Pojawia się u Syrachy nowa płaszczyzna relacji Stwórcy - człowiek (stworzenie). Tą nicią łączącą Boga z człowiekiem jest w Syr 39,5 nie tyle zewnętrzny przejaw wiary w społeczności chwaleń Boga, tak jak to było w Ps 95,6 oraz 86,9, lecz modlitwa w ciszy serca człowieka, który zwraca się do Stwórcy od samego rana w modlitwie, w błaganiu. Jednostka ludzka, pojedynczy człowiek, już nie w grupie błaga za swoje grzechy. Człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boże (Rdz 1,26 - 27). Syrach akcentując bliskie, osobiste spotkanie ze Stwórcą na modlitwie chce podkreślić prawdę o obrazie i podobieństwie Bożym zawartym w człowieku. Chce powiedzieć, że Bóg jest kimś bliskim człowiekowi, z kim można nawiązać dialog. Z drugiej jednak strony jawi się Bóg jako ktoś, od kogo dzieli przepaść, przepaść grzechu, za które trzeba błagać w osobistej modlitwie.

Powołanie człowieka wobec Boga - Stwórcy nie zamyka się tylko w wypełnianiu przez niego swego powołania wobec świata i ludzkości¹⁴⁰. Nie wypełnia się ono również, jeżeli człowiek będzie tylko spełniał praktyki pobożne (Ps95,6; 86,9; Syr 39,5). Potrzebne jest coś więcej i o tym właśnie mówi Księga Syrachy.

Księga ta przedstawiając sławnych mężów Historii Zbawienia (44,1 - 50,21), wymienia wśród nich między innymi Dawida (47,1 - 11). Charakteryzując tę

postać autor natchniony powie : „Każdym swym czynem oddał chwałę, Świętemu i Najwyższemu : słowami uwielbienia z całego serca śpiewał hymny i umiłował Tego, który go stworzył” (Syr 47,8) ¹⁴¹.

Najpełniej więc związek człowieka ze Stwórcą realizuje się przez miłość: „z całego serca umiłował Tego, który go stworzył”, και ηγαπησεν τον ποιησαντα αυτον (47,8d). Człowiek najdoskonalej realizuje swoją funkcję teologiczną (swoją dialog z Bogiem), jeżeli umiłuje Stwórcę¹⁴². Zauważmy jednak, że stwierdzenie, iż Dawid „umiłował Tego, który go stworzył” (47,8d), jest niejako podsumowaniem całej działalności tej wybitnej postaci. Dawid bowiem najpierw przez czyny, przez dobre spełnianie swoich obowiązków „każdym swym czynem oddał chwałę Świętemu i Najwyższemu” (47,8a.b), potem przez cześć oddaną w liturgii, modlitwie : „słowami uwielbienia z całego serca mego śpiewał hymny” (47, 8b.c), zasłużył na określenie go jako człowieka, który umiłował swego Stwórcę (47,8d). Połączył więc Syrach istotne elementy w funkcji teologicznej człowieka. Dialog człowieka ze swoim Stwórcą powinien zamknąć się w dobrych czynach: „każdym swym czynem oddał chwałę Świętemu i Najwyższemu” (Syr 47,8a.b), oraz modlitwie : „słowami uwielbienia, z całego serca swego śpiewał hymny” (Syr 47,8b.c). Człowiek realizujący dialog z Bogiem tak pojęty, jak to czynił Dawid, zdaniem Księgi Syracha zasłużył na określenie człowieka, który umiłował Stwórcę. Można wyciągnąć wniosek, że człowiek przez dobre czyny i modlitwę do Boga realizuje ideał miłości Boga zawarty w poleceniu Jezusa Chrystusa „będziesz miłował Pana Boga swego” (Mt 22,37; Rz 13,8n).

Syr 47,8 mówi nam o Dawidzie, który : „umiłował Tego, który go stworzył” przez dobre czyny i modlitwę. Syr 7,30 określi nam bliżej, jaka powinna być miłość człowieka do Stwórcy : „Z całej siły miłuj Tego, co cię stworzył i nie porzucaj sług jego ołtarza” ¹⁴³.

Człowiek „z całej siły”, εν ολη δυναμει ma miłować swego Stwórcę. Jeżeli na miłość do Stwórcy składają się według Syr 47,8 dobre czyny i modlitwa, to odkrywamy, że Syr 7,30 mówiąc : „z całej siły miłuj Tego, co cię stworzył”, chce powiedzieć, aby człowiek z całą mocą czynił dobro, oraz ze wszystkich sił modlił się do Boga, wtedy będzie z całej siły miłował Tego, który go stworzył (Syr 7,30).

Funkcja teologiczna człowieka (powołania do dialogu z Bogiem), wynikająca z faktu stworzenia, w Księgach Mądrościowych Starego Testamentu zakłada :

– **poznanie Stwórcy.** Mówi o tym Mdr 15,10, przedstawiając tragiczny los człowieka, który tworzy bóstwa i jest zwolennikiem idolatrii, „nie poznał bowiem Tego, który go stworzył”, οτι ηγνωσεν τον πλασαντα αυτον,

– **uwielbienie Stwórcy.** Oddanie Bogu czci, chwały w modlitwie wspólnoty (Ps 95,6; 86,9),

– **dialog ze Stwórcą.** Człowiek jako jednostka, przez modlitwę, błaganie za grzechy, powinien zwrócić się do Boga (Syr 39,5),

– **umiłowanie Stwórcy,** przez dobre czyny, modlitwę (Syr 47,8), „z całej siły”, εν ολη δυναμει (Syr 7,30).

Dotychczas staraliśmy się wykazać, że nauka o stworzeniu człowieka zawarta w Rdz 1,26 - 27; 2,7; znajduje swoje odbicie w Księgach Mądrościowych Starego

Testamentu. Autorzy natchnieni są przekonani o tym, że Bóg jest Stwórcą człowieka. Z nauki o tej prawdzie zawartej na kartach literatury sapiencjalnej Starego Testamentu można jednak wyciągnąć wniosek, że jest to nie tylko uzupełnienie czy poszerzenie wiadomości o fakcie stworzenia człowieka przez Boga opisanym w Księdze Rodzaju. Chodzi raczej o aktualizację tego doniosłego wydarzenia oraz przedstawienie jej konsekwencji w życiu indywidualnym każdego człowieka oraz w życiu społecznym. Naukę Ksiąg Mądrościowych Starego Testamentu o stworzeniu człowieka przez Boga należy potraktować jako refleksję nad pierwszymi rozdziałami Księgi Rodzaju, jako katechezę o stworzeniu przez Boga oraz o konsekwencjach z tego faktu wynikających.

Spójrzmy najpierw na opis stworzenia człowieka zawarty w Rdz 1,26 - 27; 2,7 oraz na to, jak ten fakt przedstawiają Księgi Mądrościowe Starego Testamentu.

Rdz 1,26 - 27; 2,7 mówi o stworzeniu pierwszego człowieka (ludzi) przez Boga. Literatura sapiencjalna Starego Testamentu ten fakt przyjmuje, ale w Syr 33,10 powiedziane jest : „Wszyscy ludzie są z mułu, i z ziemi Adam został stworzony”.

Widzimy więc rozgraniczenie na akt Stwórcy pierwszego człowieka oraz wskazanie, że Bóg dalej działa jako Stwórca - stwarza bowiem wszystkich ludzi, którzy od strony materialnej nie różnią się od pierwszego człowieka (Adam) (zob. Rdz 2,7). Zauważamy, że stwierdzenie Syr 33,10 jest stwierdzeniem ogólnym. Mowa jest w nim o naturze wszystkich ludzi stworzonych, którzy jak pierwszy człowiek są prochem z ziemi. W Job 40,15 pada stwierdzenie, które uzupełnia myśl Syr 33,10 oto ono : „Patrz oto *b^ehēmôt*, com go stworzył jak ciebie ...”. Wszyscy ludzie, jak pierwszy człowiek, są prochem z ziemi (Syr 33,10), dzieje się tak dlatego, że każdy człowiek jest stworzony przez Boga (Job 40,15). Fakt stworzenia wszystkich ludzi (Syr 33,10), każdego człowieka przez Boga (Job 40,15) sięga korzeniami do Rdz 1,26 - 27; 2,7 i znany jest ludziom. Elihu, jeden z bohaterów Księgi Hioba, powie : „(Przecież) mnie stworzył duch Boga i tchnienie Wszchemocnego dało mi życie” (33,4). Podobnie cierpiący bohater tej księgi - Hiob wypowiada myśl, z której wynika, że znane jest mu to, iż Bóg stwarza wszystkich ludzi : „Wszak Ten, Który mnie stworzył, stworzył także jego, jeden nas ukształtował w łonie (naszych matek)” (31,15).

Można stwierdzić, że literatura mądrościowa Starego Testamentu stwierdza nie tylko fakt stworzenia pierwszych ludzi przez Boga. Nawiązuje do Rdz 1,26 - 27; 2,7; uczy, że Bóg nie tylko stworzył pierwszego człowieka, ale że jest Stwórcą wszystkich ludzi, każdego człowieka (Syr 33,10; Job 40,15), o czym ludzie są przekonani (Job 33,4; 31,15).

Księgi Mądrościowe Starego Testamentu uczą nie tylko o stworzeniu ludzi przez Boga. Z Rdz 1,26 - 27; 2,7; wynika wielka godność osoby ludzkiej. Człowiek jawi się jako uwieńczenie całego dzieła stworzenia, jako najdoskonalsze ze wszystkich bytów stworzonych. O tej wielkiej godności człowieka stworzonego przez Boga uczą nas również autorzy natchnieni literatury sapiencjalnej Starego Testamentu. Trzy z rozważanych w niniejszej pracy tekstów fakt godności człowieka stworzonego przez Boga podkreślają w sposób wyraźny : „Uczyniłeś go niewiele mniejszym od Boga, chwałą i czią go uwieńczyłeś” (Ps 8,6),

„Przyodział ich w moc podobną do swojej i uczynił ich na swój obraz” (Syr 17,3), „Stworzył bowiem Bóg człowieka ku nieśmiertelności, uczynił go na podobieństwo natury swojej” (Mdr 2,23).

Z zacytowanych miejsc wynika wielka godność człowieka, nie wiele mniejszego od Boga, chwałą i czią uwieńczonego (Ps 8,6), obdarzonego przez Boga wspaniałymi przymiotami (mocą: Syr 17,3; nieśmiertelnością: Mdr 2,23). Oprócz prostego wyliczenia wspaniałych przymiotów człowieka stworzonego przez Boga, można z zestawienia : Ps 8,6; Syr 17,3; Mdr 2,23, wyciągnąć również wniosek następujący: człowiek jest niewiele mniejszy od Boga (Ps 8,6), ponieważ przyodziany jest w moc podobną do mocy Stwórcy (Syr 17,3). Jeżeli dodamy, że jest również stworzony ku nieśmiertelności (Mdr 2,23) to zrozumiemy, że moc człowieka uczynionego niewiele mniejszym od Boga polega na jego nieśmiertelności. Z drugiej strony, moc człowieka to obraz Mocy Boga (Syr 17,3), nieśmiertelność człowieka to obraz Nieśmiertelnej natury Boga (Mdr 2,23). Człowiek stworzony na obraz Boga, na obraz natury Bożej, wskazuje przez moc, którą otrzymał, nieśmiertelność do której został stworzony, na Wszecmoc i Nieśmiertelność Boga. Te wielkie dary człowiek otrzymuje w chwili stworzenia (Ps 8,6; Syr 17,3; Mdr 2,23).

Bóg więc nie tylko stwarza każdego człowieka (Syr 33,10; Job 40,15), o czym ludzie są przekonani (Job 33,4; 31,15). Stwórca obdarza ludzi wspaniałymi darami, przymiotami, które czynią człowieka niewiele mniejszym od Boga (Ps 8,6), bo obdarzony zostaje mocą (Syr 17,3) i uczyniony ku nieśmiertelności (Mdr 2,23), co jest obrazem Mocy i Nieśmiertelności Boga.

Księgi Mądrościowe Starego Testamentu po ukazaniu człowieka jako wspaniałego dzieła Stwórcy, wskazują w dalszej swojej nauce o stworzeniu człowieka przez Boga na relację, jaka z tego faktu wynika. W Ps 100 zawarta jest zachęta do wszystkich ludzi i do całego świata, aby czcił Boga - Stwórcę (w. 1- 3): „Wykrzykujcie na cześć Pana, wszystkie ziemie; służcie Panu z weselem ! Wśród okrzyków radości stawajcie przed Nim ! Wiedzcie, że Pan jest Bogiem : On sam nas stworzył, my Jego własnością, jesteśmy Jego ludem, owcami Jego pastwiska”. Ps 100 mówiąc o stworzeniu wszystkich ludzi przez Boga, wskazuje na fakt specjalnej relacji Stwórca - stworzenie; ludzie stają się specjalną Bożą własnością, owcami Jego pastwiska (w.3).

W Księdze Rodzaju po opisie stworzenia człowieka, ukazaniu jego wielkiej godności z tego faktu wynikającej (1,26 - 27; 2,7), przedstawiony jest opis raju, gdzie człowiek staje się specjalną Bożą własnością, przedmiotem specjalnej troski (2,8 - 25). Zauważmy, że Księgi Mądrościowe Starego Testamentu po omówieniu faktu stworzenia wszystkich ludzi (Syr 33,10; Job 40,15; 33,4; 31,15), wykazaniu ich wielkiej godności otrzymanej od Stwórcy (Ps 8,6; Syr 17,3; Mdr 2,23), czynią analogię do sytuacji pierwszych rodziców, którzy też stali się specjalną Bożą własnością (zostali umieszczeni w raju; Rdz 2,8 - 25). Fakt stworzenia opisany w Rdz 1,26 - 27; 2,7 pociągnął za sobą specjalną relację Stwórca - człowiek (opis raju 2,8 - 25). Księgi Mądrościowe Starego Testamentu relację tę przenoszą niejako na wszystkich ludzi (Ps 100,3).

Drugi opis stworzenia człowieka (Rdz 2,7) obok prawdy o wielkiej godności człowieka wyraża również inną myśl. Opis ten wskazuje, że człowiek jest istotą z ziemi ([⌘] *āfār min-hā* [⌘] *ādāmāh*), że jego ciało jest złożone z pierwiastka materialnego. Do tej prawdy nawiązują również autorzy natchnieni Ksiąg Mądrościowych, stwierdzając jednak, że obowiązuje ona wszystkich ludzi. Ps 89,48 powie: „Pamiętaj, jak krótkie jest moje życie, jak znikomymi stworzyłeś wszystkich ludzi”. Podobną myśl wypowiada Hiob: „Twe ręce ukształtowały mnie i uczyniły całego, jaki jestem, i miałbyś mnie zniweczyć?” Pomnij, że ulepiłeś mnie jako glinę, i chciałbyś znowu w proch mnie obrócić” (Job 10,8 - 9). Również w Syr 17,1 bardzo mocno podkreślony jest związek człowieka z ziemią: „Pan stworzył człowieka z ziemi i znów go jej zwróci”.

Z tych trzech wypowiedzi (Ps 89,48; Job 10,8 - 9; Syr 17,1) wynika jednak nie tylko znikomość człowieka jako istoty materialnej. Autorzy natchnieni podkreślają również całkowitą zależność człowieka od Boga - Stwórcy. W Ps 89,48; Job 10,9 wyraża się ona przez modlitewną ufność: „Pamiętaj, jak krótkie jest moje życie” (Ps 89,48), „pomnij, że ulepiłeś mnie jako glinę...” (Job 10,9). Podobnie wypowiedź Job 10,8 to stwierdzenie pełne ufności, że ręce stwarzającego nie będą rękami niszczącymi. Syr 17,1 jest tylko stwierdzeniem, że człowiek jest z ziemi stworzony i do niej wraca, ale staje się to za przyczyną Boga, podkreślona jest więc zależność od Stwórcy.

Pierwsza księga Pisma Świętego wskazuje również na misję, jaką człowiek ma do spełnienia w świecie (Rdz 1,26 - 31). Literatura sapiencjalna Starego Testamentu w swoich wypowiedziach nawiązuje i do tej myśli podkreślając fakt wielkiej roli, jaką człowiek odgrywa w świecie, wskazując na zadania postawione człowiekowi przez Stwórcę: „i mądrością Twoją stworzyłeś człowieka, aby panował nad stworzeniami przez Ciebie uczynionymi i wyroki wydawał w prostocie serca” (Mdr 9,2 - 3). Stwierdzenie Mdr 9,2 - 3 aktualizuje wezwanie, które Bóg skierował do pierwszych ludzi: „Po czym Bóg im błogosławił mówiąc do nich: Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludniali ziemię i uczynili ją sobie poddaną, abyście panowali nad rybami morskimi, nad ptactwem i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi” (Rdz 1,28). Nie tylko pierwsi ludzie mieli czynić ziemię sobie poddaną. Wszyscy ludzie jako stworzenia Boże mają spełniać misję rozwijania i udoskonalania świata, misję, którą Bóg przekazuje już w chwili stworzenia każdemu człowiekowi (Mdr 9,2). Myśl o człowieku demiurgu świata literatura sapiencjalna nie tylko aktualizuje, ale wskazuje również na to, co jest warunkiem dobrego jej wypełniania. W Ps 119,73 autor natchniony mówi: „Twe ręce mnie uczyniły i postawiły obdarz mnie mądrością, bym się nauczył Twoich przykazań”. Aby dobrze wypełnić misję zamierzoną przez Boga (misję władania nad światem), potrzebna jest mądrość, którą człowiek może zdobyć u Stwórcy, a dzięki której nauczy się przykazań i tą drogą zdobędzie rozeznanie, co jest dobrem, a co złem. Mądrość otrzymana od Boga ma pomóc człowiekowi odnaleźć właściwą drogę, drogę przykazań w pełnieniu misji rozwijania i udoskonalania świata.

Zauważmy, że Księgi Mądrościowe Starego Testamentu w dotychczasowej nauce o stworzeniu człowieka trwają na fundamencie pierwszych rozdziałów Księgi Rodzaju:

- Syr 33,10; Job 40,15; 31,15; 33,4 to stwierdzenie faktu, że Bóg stworzył nie tylko pierwszego człowieka, ale że jest Stwórcą wszystkich ludzi (Rdz 1, 26 - 27; 2,7),

- Ps 89,48; Job 10,8 - 9; Syr 17,1 podkreślają materialną stronę człowieka (Rdz 2,7),

- Ps 8,6; Syr 17,3; Mdr 2,23 mówią o wielkości człowieka stworzonego przez Boga (Rdz 1,26 - 27; 2,7),

- Mdr 9,2 to ukazanie misji człowieka w świecie, misji, którą wyznaczył mu Bóg (Rdz 1,26 - 31),

- Ps 100,3 mówi o tym, że ludzie stają się specjalną Bożą własnością, co ma być analogią do opisu raju, gdzie człowiek jest również przedmiotem specjalnej troski Boga (Rdz 2,8 - 25).

Czy nauka o upadku pierwszych ludzi z Rdz 3 znajduje swoje reminiscencje w Księgach Mądrościowych, tak samo jak znalazła w nich nauka Rdz 1-2 o stworzeniu i godności człowieka? Wydaje się, że tak.

Autor natchniony Syr 15,14 nawiązuje wyraźnie do sytuacji człowieka umieszczonego w raju, kiedy stwierdza, że wszyscy ludzie zostali postawieni wobec wolności wyboru: „On na początku stworzył człowieka i zostawił go własnej mocy rozstrzygania”. Zdaniem Syr 15,14 ludzie sami mogą decydować o tym, czy wspaniały plan, jaki Bóg zamierza wobec nich już w chwili stworzenia, zostanie zrealizowany. Czy Syr 15,14 nie nawiązuje do opisu raju, gdzie człowiek został postawiony wobec wolności wyboru: „Z wszelkiego drzewa tego ogrodu możesz spożywać według upodobania, ale z drzewa poznania dobra i zła nie wolno ci jeść, bo gdy z niego spożyjesz niechybnie umrzesz” (Rdz 2,16 - 17)? Wypowiedź ta znajduje odbicie w Syr 15,14: „zostawił go własnej mocy rozstrzygania”. Kohelet, kontynuując naukę o historii ludzi, którzy zostawieni własnej mocy rozstrzygania nie korzystają z tego w sposób właściwy, podobnie jak pierwsi rodzice w raju: „ja odkryłem tylko to, że Bóg uczynił ludzi prawymi lecz oni szukają rozlicznych wybiegów” (7,29). A więc historia człowieka umieszczonego w raju powtarza się. Ludzie stworzeni jako prawi (Koh 7,29), stają się specjalną Bożą własnością (Ps 100,3), a zostawieni własnej mocy rozstrzygania (Syr 15,14), „szukają rozlicznych wybiegów” (Koh 7,29). Wielką zasługą Ksiąg Mądrościowych Starego Testamentu jest wskazanie na fakt, że Bóg wobec każdego człowieka ma taki sam plan, jaki miał wobec pierwszych rodziców, których stworzył na swój obraz i podobieństwo (Rdz 1,26 - 27), których uczynił swoją własnością (raj) (2,8 - 25), zostawił własnej mocy rozstrzygania (Rdz 2,16 - 17), a oni szukali rozlicznych wybiegów (Rdz 3,1 - 8), odchodząc od Stwórcy przez grzech.

Antropologiczne orędzie Rdz 3 Księgi Mądrościowe kontynuują dalej. Po upadku człowieka w raju (Rdz 3,1 - 8), mowa jest o tym, że człowiek został przez Boga osądzony:

Rdz 3,9 - 13 - przesłuchanie, stwierdzenie winy,

Rdz 3,14 - 20 - wyrok, kara,

Rdz 3,21 - 23 - wykonanie wyroku.

Podobnie jest ze wszystkimi ludźmi, twierdzą Księgi Mądrościowe Starego Testamentu : Bóg uczynił ludzi prawymi (Koh 7,29), oni szukają wybiegów - popełniają zło (Koh 7,29). Za popełnione zło czeka jednak ludzi sąd, kara. Mówi o tym Syr 33,13: „Jak glina w ręce garncarza, który ją kształtuje według swego upodobania, tak ludzie w ręku Tego, który ich stworzył, i odda im według swego sądu”. Można zapytać, jaką karę wymierzy Bóg ludziom, którzy szukają rozlicznych wybiegów (popełniają zło) ? Nie usunie ich z raju, ludzie są już poza nim. Autor natchniony na to pytanie nie odpowiada stwierdzając tylko ogólnie : „Jak obok zła - dobro, a obok śmierci - życie, tak obok bogobojnego - grzesznik” (33,14).

Do tej pory wykazaliśmy, że Księgi Mądrościowe Starego Testamentu nawiązując do Rdz 1 - 3, przedstawiają wykład nauki o stworzeniu człowieka przez Boga, jego wielkiej godności, roli w świecie, specjalnej relacji do Stwórcy. Wskazują również na wolność wyboru drogi postępowania, podkreślając, że za popełnione zło czeka człowieka sąd.

Po refleksji nad Rdz 1 - 3 Księgi Mądrościowe Starego Testamentu nawiązują w swojej nauce o stworzeniu człowieka do Rdz 4. Jeżeli przyjmiemy, że Rdz 4 opisuje skutki grzechu pierworodnego, który przynosi zerwanie relacji międzyludzkich (Kain zabija Abela) oraz odejścia człowieka od Boga („Kain odszedł od Jahwe ...”; 4,16), to należy zwrócić uwagę, że literatura sapiencjalna Starego Testamentu nawiązuje do nauki Rdz 4, ale w sensie pozytywnym. Udziela rad, jak powinny wyglądać relacje międzyludzkie, wskazuje również na warunki właściwej relacji człowieka do Boga. Podstawą stosunków międzyludzkich jak i właściwego stosunku człowieka do Boga jest fakt stworzenia wszystkich ludzi przez Boga.

Pierwszą wypowiedzią, która chce wskazać na właściwe relację między ludźmi (zerwane przez grzech pierworodny, Rdz 3 - 4), jest stwierdzenie Job 33,6 : „Oto obaj jesteśmy równi wobec Boga, ja także z gliny jestem ulepiony”. A więc u podstaw relacji międzyludzkich stoi równość wszystkich ludzi wynikająca z faktu stworzenia. Podobną myśl wypowiada Mdr 6,7: „bo On stworzył małego i wielkiego i podobnie troszczy się o wszystkich”,

Nie tylko równość wynikająca z faktu stworzenia ma być podstawą relacji międzyludzkich. Na inną zasadę, która powinna obowiązywać między ludźmi, wynikającą z faktu stworzenia, wskazuje Księga Syracha mówiąc o lekarzu i jego wielkiej roli w społeczności ludzkiej: „Potem sprowadź lekarza, bo jego też stworzył Pan, nie odsuwaj się od niego, albowiem jest on ci potrzebny” (Syr 38,12). Z faktu stworzenia wynika równość wszystkich ludzi. Z wypowiedzi Syr 38,12 wynika jednak, że są ludzie, którzy z zamierzenia Stwórcy powinni nieść pomoc innym (lekarz), a ludzie z tej pomocy powinni korzystać. W Syr 38,1 jest jeszcze inna rada : „Czcij lekarza czią należną z powodu jego posług, albowiem i jego stworzył Pan”. O ile w Syr 38,12 mowa jest o tym, aby korzystać z pomocy

innego człowieka, specjalnie uzdolnionego przez Stwórcę (lekarz), to w Syr 38,1 jest wezwanie, aby człowiekowi, który dobrze wypełnia swoje powołanie służenia innym okazać cześć, szacunek.

W Syr 4,1 - 6 autor natchniony wskazuje na inną relację między ludźmi. O ile w Syr 38,1.12 była mowa o korzystaniu z pomocy człowieka do tego stworzonego, to w Syr 4,1 - 6 mowa jest o tym, aby nieść pomoc tym, którzy tej pomocy potrzebują, bo to oni zostali przez Boga stworzeni. Za pozostawienie tych ludzi bez pomocy grozi bowiem przekleństwo, którego Stwórca wysłucha: „Gdy bowiem przeklnie cię w gorzkości duszy, Ten, co go stworzył wysłucha jego życzenia” (Syr 4,6). Fakt stworzenia przez Boga człowieka, który pomocy potrzebuje, powinien skłonić tych, co pomoc nieść mogą do pochylenia się nad człowiekiem, któremu trudno żyć.

Po omówieniu nauki Ksiąg Mądrościowych Starego Testamentu o relacjach, jakie powinny obowiązywać między ludźmi, wynikających z faktu stworzenia (a które zostały zerwane, co przedstawione zostało w Rdz 4), autorzy natchnieni wskazują na prawa, jakie powinny obowiązywać w relacji człowiek - Bóg (która została zerwana według Rdz 4,16: „Kain odszedł od Jahwe”).

Podstawą właściwej relacji człowiek - Bóg, podobnie jak właściwej relacji między ludźmi, jest fakt stworzenia człowieka przez Boga. Mdr 15,11 - 12 wskazuje na pierwszy element właściwej relacji człowieka do Boga : poznanie Tego, który człowieka stworzył.

Tragiczny jest bowiem los ludzi nie poznających Stwórcy, zwolenników idolatrii: „Nie poznał bowiem Tego, który go utworzył i (który) tchnął weń działającą duszę, i napełnił go duchem życia” (Mdr 15,11).

Poznanie Boga nie zamyka w sobie wszystkich aspektów relacji człowiek - Bóg. Stwórcę trzeba wielbić, czcić na modlitwie: „Przyjdą wszystkie ludy, które stworzyłeś, i Tobie, Panie, pokłon oddadzą, i będą sławiły Twe imię” (Ps 86,9), „Wejdźcie, uwielbiajmy, padnijmy na twarze i zegnijmy kolana przed Panem, który nas stworzył” (Ps 95,6), nawiązać z Nim kontakt w modlitwie indywidualnej, błaganiu za grzechy: „Postara się pilnie, by od samego ranka zwrócić się do Pana, który go stworzył, i przed Najwyższego zanieść swą prośbę. Otworzy usta swe w modlitwie i błagać będzie za swoje grzechy”(Syr 39,5), umilować Stwórcę z całego serca: „Każdym swym czynem oddał chwałę Świętemu i Najwyższemu; słowami uwielbienia z całego serca swego śpiewał hymny i umiłował Tego, który go stworzył” (Syr 47,8), „Z całej siły miłuj Tego, co cię stworzył, i nie porzucaj sług Jego ołtarza !” (Syr 7,39).

Jak widzimy, Księgi Mądrościowe nawiązują do Rdz 4, gdzie przedstawione jest odejście człowieka od człowieka, oraz odejście człowieka od Boga, ale wskazują, jak to co złe naprawić. Należy pamiętać, że człowiek jest stworzony przez Boga. To pozwoli zrozumieć wielkość człowieka, jego godność, jego misję, specjalną relację Stwórcy - stworzenie, pozwoli zrozumieć, jakie prawa powinny panować między ludźmi, oraz przyjąć właściwą postawę wobec Boga. To wszystko pozwoli uniknąć tego, co rozegrało się w Rdz 4: zabójstwa brata oraz odejście od Boga.

Jak widzimy, Księgi Mądrościowe w oparciu o Rdz 1 - 4 przeprowadzają wspaniałą katechezę na temat stworzenia człowieka przez Boga. W zestawieniu wygląda to następująco:

Księga Rodzaju	Księgi Mądrościowe Starego Testamentu
Fakt stworzenia (1,26 - 27; 2,7)	Job 31,15; 33,4; 40,15.
Natura człowieka stworzonego na i podobieństwo Boga (Rdz 1,26 -27): proch z ziemi (Rdz 2,7) :	Syr 17,1 - 14; Mdr 2,23; Ps 8,6, Job 10,8 - 9; Syr 17,1; 33,10; Ps 89,48.
Zadania człowieka stworzonego (Rdz 1,28 - 31) :	Mdr 9,2; Ps 119,73.
Ludzie specjalną Bożą własnością, opis rajy (Rdz 2,8 - 25): wolność wyboru (Rdz 2,16 - 17):	Ps 100,3 Syr 15,14.
Upadek (grzech pierworodny) (Rdz 3,1 - 8): sąd, wyrok, kara (Rdz 3,14 - 24):	Koh 7,29 Syr 33,13.
Sytuacja po grzechu pierworodnym (Rdz 4,1 - 16), zerwanie relacji międzyludzkich (Kain zabija Abła):	nauka o właściwej relacji człowiek - człowiek: Job 33,6; Mdr 6,7; Syr 4,6; 38,1.12, nauka o właściwej relacji człowiek - Stwórca: Mdr 15,11; Syr 7,30; 39,5; 47,8; Ps 86,9; 95,6.
zerwanie relacji człowiek - Bóg (4,16):	

Z takiego zestawienia wynika jedna podstawowa różnica. Rdz 1- 4 opisując początki historii człowieka stworzonego pozostawia człowieka w beznadziei. Człowiek zrywa z drugim człowiekiem, odchodzi od Boga. Księgi Mądrościowe Starego Testamentu jako ostatnie w kanonie Pisma Świętego wskazują na drogę, którą należy do Boga wracać, pamiętając, że jest On Stwórcą. Człowiek stworzony przez Boga jest nie po to, by zabijać brata, nie po to, by od Stwórcy odchodzić, ale po to, by Boga z całego serca umiłować.

PRZYPISY

¹ M. Filipiak, *Biblia o człowieku, zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, Lublin 1979, s. 71

² M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 71 - 78.

³ Należą do tej grupy : Jb, Ps, Prz, Koh, Mdr, Syr. Wstęp do Starego Testamentu (red. S. Łach), Poznań 1973, s. 631.

⁴ Mam na myśli tylko te teksty, które używają czasownika na określenie faktu stworzenia człowieka przez Boga.

⁵ R. Young, *Analytical concordance to the Holy Bible*, Guilford 1975, s. 210.

⁶ E. Robinson, *Hebrew and English lexicon of the Old Testament*, Oxford 1975, s. 136 - 137; G. Lisowsky, *Konkordanz zum Hebraischen Alten Testament*, Stuttgart 1958, s. 280.

⁷ F. Zorell, *Lexikon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1954, s. 126 - 127.

⁸ W. Gesenius, *Hebraisches und Aramaisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin 1926¹⁷, s. 113.

⁹ TWAT, Bd. III, s. 89 - 90.

¹⁰ W. Gesenius, dz. cyt., s. 609.

¹¹ W. Gesenius, dz. cyt., s. 793.

¹² F. Zorell, dz. cyt., s. 361; W. Gesenius, dz. cyt., s. 622.

¹³ G. Holscher, *Das Buch Hiob*, Tübingen 1952, s. 80.

¹⁴ N. N. Tur Sinai (H. Torczyner), *The Book of Job*, Jeruzalem 1957, s. 464.

¹⁵ W. Gesenius, dz. cyt., s. 730; Cz. Jakubiec, *Księga Hioba*, Poznań 1974, s. 205. Termin *grs* oddany jest tu przez „ulepił”.

¹⁶ Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko - polski*, T. III, Warszawa 1960, s. 608; K. Schenkl, *Griech - Deutsches Schulwörterbuch*, Leipzig 1911¹³, s. 482 - 483.

¹⁷ Zob. BT³.

¹⁸ TWNT, Bd. III, s. 1025.

¹⁹ Z. Abramowiczówna, dz. cyt., T. II, s. 724; G. E. Benseler, dz. cyt. s. 531 - 532.

²⁰ Termin ten występuje w LXX 50 razy i oddawany jest przeważnie przez hebrajski czasownik *isr*. TWNT, Bd. VI, s. 255.

²¹ Termin ten występuje w LXX 3200 razy. Jego odpowiednikami hebrajskimi są *sh* oraz *br*. TWNT, Bd. VI, s. 457 - 258.

²² Zob. LXX.

²³ P. Boccacio, G. Berardi, *Ecclesiastics*, Roma 1976, s. 20.

²⁴ Z. Abramowiczówna, dz. cyt., T. II, s. 22.

²⁵ Z. Abramowiczówna, dz. cyt., T. II, s. 242.

²⁶ F. Zorell, dz. cyt., s. 251.

²⁷ Zob. BT³.

²⁸ Z. Abramowiczówna, dz. cyt., T. I, s. 463.

²⁹ F. Zorell, dz. cyt., s. 167.

³⁰ W. Gesenius, dz. cyt., s. 313.

³¹ M. Prter, *Wykład Pisma Świętego Starego Testamentu*, Poznań 1978, s. 347.

³² THAT, Bd. I, s. 41 - 57.

³³ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 77.

³⁴ A. Eberharter, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus*, Bonn 1925, s. 114 - 115.

³⁵ J. G. Snaith, *Ecclesiasticus or the Wisdom of Jesus son of Sirach*, Cambridge 1974, s. 162.

³⁶ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 74 - 78.

³⁷ Zob. BHS.

³⁸ Dz. cyt., s. 556 - 557.

³⁹ M. H. Pope, *Job*, New York 1965, s. 268 - 271; N. C. Habel, *The Book of Job*, Cambridge 1975, s. 221 - 222.

⁴⁰ Dz. cyt., s. 559.

- ⁴¹ Cz. Jakubiec, *Księga Hioba*, Poznań 1974, s. 234 - 236.
- ⁴² N. C. Habel, dz. cyt., s. 222.
- ⁴³ N. C. Habel, dz. cyt., s. 222.
- ⁴⁴ Cz. Jakubiec, dz. cyt., s. 222.
- ⁴⁵ Dosł.: „w łonie matki uczynił mnie”. Cz. Jakubiec, dz. cyt., s. 196.
- ⁴⁶ Zob. BHS.
- ⁴⁷ Tego samego czasownika używa Rdz 1,26.
- ⁴⁸ G. Hölscher, dz. cyt., s. 77.
- ⁴⁹ M. H. Pope, dz. cyt., s. 204; N. C. Habel, dz. cyt., s. 166.
- ⁵⁰ Zob. BHS.
- ⁵¹ W. Gesenius, dz. cyt., s. 527.
- ⁵² N. H. Pope, dz. cyt., s. 216; Cz. Jakubiec, dz. cyt., s. 205 - 206.
- ⁵³ Zob. LXX, H. Gunkel, *Die Psalmen*, Göttingen 1968⁵, s. 27, tłumaczy: „od Boga”;
- A. Deissler, *Die Psalmen*, Bd. I, Leipzig 1965, s. 50, tłumaczy: „od istot niebieskich”.
- ⁵⁴ H. Ridderbos, *Die Psalmen*, Ps 1 - 41, Berlin 1972, s. 136 - 138.
- ⁵⁵ E. A. Leslie, *The Psalms*, New York 1949, s. 133.
- ⁵⁶ H. Gross, *Das Buch der Psalmen*, Bd. I, Leipzig 1977, s. 59; H. J. Kraus, *Psalmen*, Bd. I, Neukirchen 1960, s. 70.
- ⁵⁷ H. Gross, H. Reinwelt, dz. cyt., s. 60.
- ⁵⁸ H. J. Kraus, dz. cyt., s. 85.
- ⁵⁹ Zob. LXX.
- ⁶⁰ A. A. di Lella, *The Hebrew text of Sirach*, London 1966; N. Peters, *Liber Jesu filii Sirach sive Ecclesiasticus*, Freiburg 1905; R. Smend, *Weisheit des Jesu Sirach*, Berlin 1906.
- ⁶¹ J. G. Snaith, dz. cyt., s. 87.
- ⁶² M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 85 - 87.
- ⁶³ K. Romaniuk, *Księga Mądrości*, Poznań 1969, s. 112.
- ⁶⁴ K. Romaniuk, dz. cyt., s. 112.
- ⁶⁵ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 86.
- ⁶⁶ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 86.
- ⁶⁷ E. G. Clarke, *The Wisdom of Salomon*, Cambridge 1973, s. 27 - 28; P. Heinisch, *Das Buch der Weisheit*, Münster 1912, s. 60.
- ⁶⁸ Zob. BHS.
- ⁶⁹ E. A. Lesleie, dz. cyt., s. 191.
- ⁷⁰ H. Gros, H. Reinwelt, dz. cyt., Bd. II. s. 190; H. J. Krauss, dz. cyt., Bd. II, s. 687.
- ⁷¹ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 75 - 78.
- ⁷² M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 75.
- ⁷³ Zob. BHS. W niektórych manuskryptach początek wiersza Ps 89,48 wygląda inaczej, bowiem termin *zekar* łączy się z przedimkiem *na*. Również zamiast słowa *ani* występuje w niektórych wariantach tekstu słowo *adonaj*. Zob. S. Łach, *Ps 89. Cierpiący przodkowie Mesjasza*, [w:] *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*, (red. S. Łach, M. Filipiak), Lublin 1975, s. 44.
- ⁷⁴ H. Gross, H. Reinwelt, dz. cyt., Bd. II, s. 129.
- ⁷⁵ H. J. Kraus, dz. cyt., Bd. II, s. 624.
- ⁷⁶ E. J. Kissane, *The Book of Psalms*, T. II, Dublin 1954, s. 99.
- ⁷⁷ Zob. BHS, G. Beer, *Der text von Hiob. kap. VI - XIV*, Marburg 1895, s. 63. Wszystkie większe kodeksy XXX zamiast lekcji *jehad sabib* podają *ahar sabbota*. Najprawdopodobniej lekcja ta powinna brzmieć: *ahar sabbob*, „potem odwróciłeś się (powziąłeś inną myśl)”. Zob. Cz. Jakubiec, dz. cyt., s. 102.
- ⁷⁸ Rdz 2,7; 3,19.

- ⁷⁹ Cz Jakubiec, dz. cyt., s. 102 - 103.
- ⁸⁰ N. C. Habel, dz. cyt., s. 58 - 59; F. Horst, *Hiob*, Bd. I, Neukirchen 1968, s. 155 - 156; G. Hölscher, dz. cyt., s. 31; M. H. Pope, dz. cyt., s. 78; N. H. Tur - Sinai, dz. cyt., s. 177.
- ⁸¹ Nie odnaleziono do tej pory tekstu Syr 17,1 w języku hebrajskim. Zob. R. Smend, dz. cyt., s. 20.
- ⁸² M. Möhr, *Bildung aus dem Glauben*, Bonn 1975, s. 54.
- ⁸³ O. Schilling, *Das Buch Jesus Sirach*, Freiburg 1956, s. 79 - 80.
- ⁸⁴ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 89 - 97.
- ⁸⁵ Zob. LXX.
- ⁸⁶ E. G. Clarke, dz. cyt., s. 63.
- ⁸⁷ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 91.
- ⁸⁸ dz. cyt., s. 169; P. Heinisch, dz. cyt., s. 180.
- ⁸⁹ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 102.
- ⁹⁰ Termin *kon* oznacza „stać prosto”. W Ps 119,73 użyty jest w piel perfectum i oznacza „postawić”. W. Gesenius, dz. cyt., s. 337 - 338; Zob. M. Jastrow, *A dictionary of the Targumin*, New York 1950, T. II, s. 621 - 622. BT³ tłumaczy ten termin przez „ukształtował”.
- ⁹¹ Zob. BHS.
- ⁹² E. J. Kissane, dz. cyt., T. II, s. 240.
- ⁹³ *Wstęp do Starego Testamentu* (red. S. Łach), Poznań 1973, s. 632.
- ⁹⁴ A. Eberharter, dz. cyt., s. 61.
- ⁹⁵ Wersja hebrajska tekstu Syr 15,14 jest następująca: *lhm mbrsjt br² h² dm (wjstjhw bjd hwtpw) wjtnhw bjd jsrw*. P. Boccacio, G. Berardi, dz. cyt., s. 13.
- ⁹⁶ F. Vattioni, *Genesi 1,1 et Eccli 15,14*, [w:] *Augustinianum* 4(1964), s. 105 - 106; J. B. Bauer, *Sir 15,14 et Gen 1,1 VD 41 (1963)*, s. 243 - 244.
- ⁹⁷ Prz 2,20.
- ⁹⁸ Prz 28,10.
- ⁹⁹ Zob. BHS, M. Filipiak, *Księga Koheleta*, Poznań 1980, s. 157.
- ¹⁰⁰ Nawet jeżeli w tym wypadku chodzi o mężczyzn, którzy chcą przypisać sobie wyższość nad kobietami, to taka postawa jest również zła. Łamie bowiem porządek założony przez Boga, który zakłada, że zarówno mężczyźni jak i kobiety mają umożliwione w równym stopniu zdobycie prawości moralnej. M. Filipiak, *Księga Koheleta*, dz. cyt., s. 157.
- ¹⁰¹ A. Lauha, *Kohelet*, Neukirchen 1978, s. 143.
- ¹⁰² M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 218.
- ¹⁰³ Iz 14; EZ 31 - 32; Dn 7,9 - 14.
- ¹⁰⁴ Job 34,11; Prz 12,14; 19,17; Syr 16,14.
- ¹⁰⁵ Tekst jest krytycznie pewny. Tylko w kodeksie Aleksandryjskim i Synaickim występuje termin *ny or* zamiast *ny os*. Zob. LXX. Zachował się tekst hebrajski Syr 33,13; (*Khwmr bjd² jwsr 1 hwz krswn (kn h dm bjd) wsww jhtjsb mpnjw hlq*). P. Boccacio, G. Berardi, dz. cyt., s. 20.
- ¹⁰⁶ J. G. Snaith, dz. cyt., s. 162.
- ¹⁰⁷ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 97 - 98.
- ¹⁰⁸ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 97 - 99.
- ¹⁰⁹ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 100.
- ¹¹⁰ Tekst krytycznie pewny. Zob. LXX.
- ¹¹¹ P. Heinisch, dz. cyt. s. 113.
- ¹¹² E. G. Clarke, dz. cyt., s. 45.
- ¹¹³ K. Romaniuk, dz. cyt., s. 142; W. Jaroszyński, *Biblijna motywacja równości ludzi* (maszynopis, Biblioteka KUL), Lublin 1981.

¹¹⁴ Tłumaczenia tego tekstu nie są jednolite. Występują liczne rozbieżności co do niektórych terminów. Zob. BHS.

¹¹⁵ Cz. Jakubiec, dz. cyt., s. 205.

¹¹⁶ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 98.

¹¹⁷ Teksty krytycznie pewne. Zob. LXX. Hebrajska wersja tekstu jest następująca: *wgm lrwp tn jmws kj gm bw swrk*. P. Boccacio, G. Berardi, dz. cyt., s. 25.

¹¹⁸ Tekst krytycznie pewny. Zob. LXX.

¹¹⁹ J. G. Snaith, dz. cyt., s. 184; A. Eberharder, dz. cyt., s. 126 - 127.

¹²⁰ Tekst krytycznie pewny. Zob. LXX.

¹²¹ A. Eberharder, dz. cyt., s. 25 - 26.

¹²² Określenie zaczerpnąłem od M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 97 - 101.

¹²³ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 103 - 107.

¹²⁴ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 105.

¹²⁵ K. Romaniuk, dz. cyt., s. 217.

¹²⁶ Tekst krytycznie pewny. Zob. LXX.

¹²⁷ Rdz 2,7. Zob. K. Romaniuk, dz. cyt., s. 219.

¹²⁸ K. Romaniuk, dz. cyt., s. 216.

¹²⁹ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 105.

¹³⁰ Tekst krytycznie pewny. Zob. BHS.

¹³¹ H. Gross, H. Reifeld, dz. cyt., Bd. II, s. 161.

¹³² E. A. Leslie, dz. cyt., s. 213; H. J. Kraus, dz. cyt., Bd. II, s. 661.

¹³³ E. J. Kissane, dz. cyt., T. II, s. 1223.

¹³⁴ Tekst jest krytycznie pewny. Zob. BHS.

¹³⁵ S. Łach, *Ps 86. Bóg jest szczególnie łaskawy dla pobożnych*, [w:] *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*, T. IV (red. S. Łach, M. Filipiak, H. Laangkammer), Lublin 1977, s. 50.

¹³⁶ S. Łach, *Ps 86*, dz. cyt., s. 51.

¹³⁷ M. Filipiak wykazuje to na podstawie Ps 8 (*Biblia o człowieku*, s. 105).

¹³⁸ Tekst jest krytycznie pewny. Zob. LXX.

¹³⁹ A. Eberharder, dz. cyt., s. 130.

¹⁴⁰ M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 105.

¹⁴¹ Tekst jest krytycznie pewny. Zob. LXX.

¹⁴² GG. L. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, Roma 1975.

¹⁴³ Tekst krytycznie pewny. Zob. LXX.